

आर्जुन मल्लोर्ध्वं मामिदम्

सातव्या दिवशी मीम्याने आपल्या सेनेची संख्या म्हातात रचना केली. त्याच रचनेने पांडवांनी बळ नोंवाच्या खातात सैन्या रचना केली.

युद्ध आरंभ होऊन अर्जुनाने आपल्या पाण्डुरीने कौरव सैन्याला धडकून लावले. त्याने ऐन्द्रास्त्राचा उपयोग केला होता. त्यामुळे भयभीत झालेली कौरवसैन्या मीम्याकडे मदतीसाठी गेली.

अर्जुनाशी युद्ध करण्यासाठी स्वतः भीष्म सिद्ध झाला. त्याच्या मदतीसाठी दुर्योधनाने विगतर्काचा राजा सुद्युम्न नास पाठविले.

बोळ्याच वेळात युद्धाने मर्याद रूप घेतले. त्यात विराडाचा रथ मोडला, घोडे मारले गेले. परंतु हताय न होता तो त्याचा मुलगा द्रुपद याच्या रथात बसला आणि युद्ध करू लागला. युद्ध करता करता

द्रोणाच्या बाणाने द्रुपद जखमी होऊन विराटाने तेथून बळ काढला.

इकडे शिखंडी व अम्बालामा यांचे युद्ध जुंजले. शिखंडीने अम्बालामाच्या डोक्यावर तीन बाण मारले. त्यामुळे स्थला फार राग आला. म्हणून त्याने शिखंडीच्या सारण्याला मारले, रथाने घोडे मारले व शेवटी त्याच्या हातांनीच धनुष्यहि मोडून टाकले. तेव्हा तो दुर्तच्या रथात बसून युद्ध करू लागला.

एका दिवशी सात्यकी व जार्कवस राससाचे युद्ध सुरू झाले. जालेंकतने आपली माया सोडली. सात्यकीने अर्जुनाजवळून ऐन्द्रास्त्र घेऊन त्याच्यास सोडले आणि त्याच्या नापेचा नास केला.

धृष्टकुल व दुर्योधनाचे वृद्ध जराच वेळ चालले होते. या वृद्धांचे दुर्योधनाचे शस्त्र तुटले व रथहि मोडून गेला. नंतर तो उल्लार

वेऊन युद्ध करू लागला पण त्यांत त्याचा पराभव झाला. अर्जुनाने त्याला राहिले व त्याला आपल्या रथात बसवून घेऊन गेला.

पराभव होऊन दुर्योधन मागे जात असता त्याच्या डोक्या. देखत मीम्याने कृतवर्माचा रथ मोडून टाकला. शेवटी अम्बालाच होऊन तो दुर्योधनाच्या रथात बसून निघून गेला. भीमाचे कावले. त्याने कौरव सेना जख्खत करण्याचा तडाखा काढविला.

अर्जुन व उल्लारी यांचा मुलगा ऐरावत अम्बलीचे रावे दिव्यानुविद यांच्याशी युद्ध करू लागला. दोघांना पक्ष केव्यावर त्याने एकदला खाली ओढले आणि आपण त्या रथात चढला. रथांतल्या रथांत त्या दोघांचे युद्ध झाले. संधी साधून ऐरावताने रथाच्या तारण्याला मारून हाकले. त्याच दिवा पक्ष्याबरोबर रथाने घोडे उमडले.

या दिवशी सकाळपासून पांडवांचीच तराती चालली होती. परंतु दुपार उरूनल्यावर षडोत्कच व मगदच यांच्या वृद्धांत षडोत्कचाच पराभव झाला व तो पळून गेला. शशि निरुताच भयपक्ष पांडव सैन्यावर बांधून गेला.

नकुल व सहदेव जाणवला माया शल्य पाच्याशी युद्ध करू लागले. शल्याने नकुलाचा

रथ नष्ट करताच तो सहदेवाच्या रथात बसून युद्ध करू लागला. मध्येच सहदेवाने एक तीक्ष्ण बाण सोडला. तो बघी जख्ख्याने शल्य घुच्छित होऊन पडला. त्याच दिवशी रथ घेऊन क्षत्रियाच्या दिशेकडे गेला.

त्या दिवशीच्या युद्धांत सर्वांत जास्त संहार अर्जुनाने केला. त्याने सुद्युम्नाला पराजित करून विगतर्काचे अनेक घोडा व सैन्य नष्ट केले. कौरव पक्षात मीम्याने अर्जुनामगाचेच फायदा गाकविला.

सातव्या दिवशीचे हे युद्ध संपल्यावर रणभूमीवर लांडक्या गिधाडांचे युद्ध सुरू

शाले. बारी जाकासांत फिरत्या बाईं लापल्या. कोलणा कुण्यांच्या टोक्या त्या बाजूला बाबा घेऊं लायल्या. सर्वे हृदय भयंकर तातूंत लागले.

सर्वे बोद्धे आणख्याः खिचिरांत भरलेले बसमा घुळून स्वान केले. त्यांतंर औषधी-पचार करून शोपीं गेले. आन कोणीहि युद्धाच्या गोष्टी बोलत जायत नसले नाहीत.

दुसरे दिवशीं सूर्योदयाबरोबर सुद्ध सुद्ध झाले. भीमानें आपाडी मारली. तो शोमक, धैर्य, शांतता नीर पयैरे पांडव सेनेतील वीरांवर विजेप्रमाणें लुटून पडला. या हल्ल्याक

एकत्रानें तोंड देण्याचें साहस भीमानेंच होतें. तोहि भीष्माच्या सोमरीनें लढला. भीमानें आपली सर्व शक्ति एकत्रून भीष्मावर उभा हल्ला केला कीं 'देमाक धरणी ठाय' असें होऊन गेले त्याला. भीष्माच्या मदतीस दुर्योधन आपल्या भावांसह तोषें होवा तरी भीमानें भीष्माच्या सारख्याला मारलेन. अर्थांतच भीष्माक रथ एका बाजूस त्याला लागला.

त्या सर्वांना पळताना पाहून भीमानें दुर्योधनाचा नाऊ घुचाम याचें मुंडकें आपल्या नाणानें जडविले. दुर्योधनास संताप आला व आपल्या सात भावांसह परतला आणि भीमावर हल्ला केला. आदित्यकेतु, बकाशि, कुण्डवार, महोदध, पंडितक, अपराजित, विशालक सर्वानीं त्याला वेळून त्याच्यावर बाण छेदकसर घुरवात घेले. भीमाला बाचा हतका राम आला कीं त्यानें त्या सातहि भावांना यमसदवास पाठविले.

दुर्योधनानें नेहमीं प्रमाणें आपलें रडमाणें भीष्मापुढें गाहलें. म्हणाला—“आगोवा, नया हा भीम कधीं सैन्याची मारकाट करतो आहे. आणि तुम्ही आपले पुत्रते पाहात राहिला आहांत. आपली ही होत असलेली दुर्दशा तुम्हाला पाहवते तरी कधीं !”

भीष्माचा राग अनावर झाला. तो म्हणाला—“ही तुला किती वेळां तरी समजावून मागितले. पण तूं कानाढोळ्यात घरीत आहेस त्याकडे. कितीदांसांगितले, तरी पुन्हां मला व द्रोणाका कलाका बोटतोस या पुढांत ! भीष्माच्या हातांत तुझे भाऊ सापडले तर तो काय त्यांना वापल्याशिवाय सोडील ! जरे पांडवांना तिकडें तोषें नाही ! एव जातां साधार वेष्पांत तरी काय अर्थ आहे !”

त्या दिवशीं दुपारी फार भयंकर निकराची लढाई झाली. युधिष्ठिरानें आज्ञा केली आणि भीष्माला मारण्यासाठीं सगळीं पांडव सेना त्याच्यावर तुटून पडली. अर्थांतच वचाकासाठीं तैरव सेना धावून आली. द्रोण मुख्य व शोमकांच्या सेनेचा नाश करूं लागला. जर भीम नकुल सहदेवांना घेऊन राजदलाच्या प्रवृत्तीनें आशिकाच्या मार्गे लागला. ऐरावतानें जाणल्या सैन्याची वमवाजमव करून कीं स्वांशीं दुसऱ्यां केलें. ऐरावताला पाहून पांलाचें सारीं माऊ, गज, गवाय, दुग्ध, सर्पवन्त, बर्जव, एक त्याच्यावर धांवले. या वेळीं ऐरावत फारच डोऱ्यानें लढला. पणदेच नव्हे तर त्याच्या अंगांत जे बाण घुसत होते तेच घेऊन तो पुन्हां कडुवर सोडूं लागला.

त्याच्या बापांनीं खूप वृद्धित झाले व लाळी पडले. त्यांना मारण्यासाठीं तो कळवार घेऊन पायीच निघाला. परंतु पुन्हां ते छुडीवर येऊन त्याच्याशीं युद्ध करूं लागले. तरी पण त्यांना जास्त पराक्रम दत्तविर्जे शक्य झाले नाही. शेवटीं ते ऐरावतच्या तरबारीनें मारले गेले. सित्तक राहिला एकदां दृश्य.

भीष्मानें तेव्हांच दुर्योधनाला निघून सांगितल्यामुळे तो त्याच्यापावे मेला नाही. तो वेळा एका राक्षसाकडे. स्वकीं म्हणावा—“जरे ज्यानें तुझ्या बकासुराला मारले, त्याच्याच भावाचा दुसऱ्या हा सारा संसार

फरतो आहे. आणि तू तरे भाषा करून्यांत पटाईत आहेस. मग कांही तरी युक्ति करून मारून टाक धा घोरान्हा."

दुर्धोषनाच्या तांगण्यावरून तो घोरान्हाची लुंव देऊ लागला. घोरान्हा दमलेला होता. थोडा वेळ युद्ध केल्यावर तो बाग लागून मूर्च्छित होऊन पडला. मग काय. तो राक्षस तत्काच घेऊन आला व त्याला मारून टाकले.

ही गोष्ट लघुनाथ्याकडून कानावर तार मंत्र येई. कारण छे त्या वेळी दुसरीकडे कौरवांची युद्धांत गुंता होता. परंतु घटोत्कचाचा तेव्हाच कळले. तो एकदम विचारांत आहे. आजून त्याचे रक्षण करा."

मरवला. त्याची गर्जना ऐकून सारी रणभूमि हादरून गेली आणि तो आपल्या राक्षस सैन्यासह कौरवांच्यावर अता तुटून पडला की त्यामुळे स्वतः दुर्धोषनाच्या त्याच्याशी लढण्यास यत्ने लागले. त्याच्यावरून वंग देवाचा राजा त्याच्या मदतीला होता.

दुर्धोषनाने आपल्या बाणांनी किंवेक राक्षसिनी मारून टाकले. त्यांना योपकिण्या-साठी घटोत्कचाने एका शक्तिबाणाने त्याला मारण्याचे ठरविले. तो शक्तिबाण काढून, सज्ज करून, दुर्धोषनावर रोखून त्याच्यावर पावून गेला आणि बाण सोडला. परंतु त्याचा हा विचार वंग राजाने ताडला. दुर्धोषनाला वांचविण्यासाठी त्याने आपला हाती दुर्धोषनाच्या रथा सवोर घातला, आणि आपण जीव संभाळून पळून गेला. त्याच्या संवातावरून तो दक्षिण दिशीक लागून तो मरून पडला. अशा तऱ्हेने दुर्धोषनावरचे संकट टळले. आजला रेत पक्षल्या कारणाने घटोत्कचाने एकदम सिंह गर्जना केली. त्यामुळे सर्व सैन्य भयभीत झाली."

द्रोणाच्या कानावरून कोणी येऊन ओरडले—“घटोत्कच दुर्धोषनाला मारण्याच्या विचारांत आहे. आजून त्याचे रक्षण करा."

त्या वेळी द्रोण, सेनदत्त, बाहक, सैन्य, कृप, मृतिश्रव, कल्प, धृष्टके, अश्वत्थामा, बिरुषा, चित्रसेन, विविशति वगैरे सर्व तेथेच होते. ते सर्व मिळून त्याच्या मदतीला धावून गेले. बांधे व घटोत्कचाच्या राक्षसांचे फार मोठे युद्ध झाले. घटोत्कचहि आपले बावली युद्धकौशल्य दाखवून छद्म लागला.

घटोत्कचाचा निकराने लढत असलेला पाहून भीम, अभिमन्यु वगैरे वीर त्याच्या मदतीसाठी आले. कौरवांच्या बाजूनेहि आपली सेना आली आणि त्या ठिकाणी फारच मोठे निकराचे युद्ध झाले. हा युद्धांत एक वेळ अश्वी आली की भीमाचा वाटले आता आपल्याला वरचे बोलवणे आले आणि तो जवळ जवळ हताश झाला. तरी पण धोण्यांना पीळ कता सुटणार. तो तसाच युद्ध करीत राहिला. भीमाची परिस्थिति घटोत्कचाने ताडली. त्याने आपले माथाची रूप दाखविले. ते पाहून अश्वत्थामासारखे वीर सुद्धा मोठा वेळ पावले. मग सैन्याची काय वाट. ते तर पळू लागले. त्याने मागे वळून सुद्धा पाहिले नाही. काय वेळी घटोत्कचाने एक मोठी गर्जनाहि पण केली. मग काय विचारांत! पळापळ सुरू झाली.

राक्षसांचा आचारायला राक्षसच होता. भीम भगदाला म्हणाला—“राजा, घटोत्कचाची करोत्री वराषयाला तुलाच गेलें पाहिजे. दुष्ट्याजवळ स्त्रीच असे आहेत. आणि तू बऱ्याच राक्षसांना मारलेहि पण आहेस.” भीमाची आज्ञा होताच भगदत आपल्या सुपतीक नाराच्या हत्तीवर बसून निघाला. भगदत सरळ मीमाकडे गेला आणि त्याच्या रथावर आपला हाती सोडला. तेथे सीमाच्या मदतीला आलेल्या दक्षर्ष देवाचा राजा क्षत्रियदेव होता. तोहि एका उत्तम हत्तीवर बसून आलेला होता. त्याने भग-

वत्साच्या हत्तीला अडविले. परंतु भगवत्पाच्या प्रहारापुढे तो टिकू शकला नाही. सुप्रतीक भेषधम सुद्धा पांडवांच्या सेनेचा नाश करू लागला.

धृष्टोत्तम त्याला मारण्यासाठी पांचला. त्याने सुप्रतीक वर एक माला फेंकला. पण तो हत्तीच्या अक्षिरांत पुतण्यापुढील मगदनात मोहून टाकला आणि ठळक धडकून वर एक व्यक्ति सोडली. पण त्याने मध्येच तिला अडवून उलट फेंकले. धृष्टोत्तमच्या का मलागाने भगवत्पाची पाळण उडाली.

पांडव सेनेने धृष्टोत्तमाला जयमकर केला. तो ऐकून मगदर कार चिडला व पुन्हा नव्या जोमाने लढू लागला. त्याने सर्वांवर पाळ सोडले. त्याच्या पाणाने मीमाळा सारखी निघोक मूर्च्छित झाला. लानरोवर मीम गदा वेळून निघाला. धान सुमारस अजुनहि तेथे येऊन पोहोचला.

येथेच त्याला, कुण्याला व मीमाळा ऐरावताच्या मृत्यूची बातमी समजली.

पुन्हा एकदां अजुनाला विरक्ति आली. तो पुरपुटला—“हं फसले युद्ध. दोन्हीकडील वीर त्यांचे मातेवाईक सर्व फटाफट मरत आहेत.” तरी खुदां युद्ध करणे जरूरी आहे, हं त्याला पूर्वे मालीत होते. त्या परिस्थितीत युद्ध परज्याशिवाय दुसरा काही मार्गच नव्हता.

आ पुढांत त्यामील होण्यासाठी दुर्वाधनाचे आज्ञा कधीं गाऊ जाते. त्यांना पाहतांन भीम उलडला आणि त्यांची बाकी वधूत फां लागला. तें पाहून बाकीचे बंधू धाण पांचवून पळून गेले. आ सिवरीच्या पुढांत सर्वांना हुतका आवेश पडला होता की जगदी अंधार पडेपर्यंत ते सडत राहिले. शेवटी अंधेरांत काही दिवनामी झाले तेव्हा त्यांनी युद्ध थांबविले.

काशाचा किल्ला

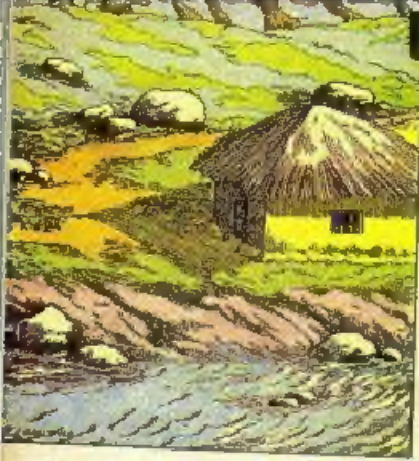

[१३]

[चंद्रवर्मा व कर्नाटिनी कुलाच्या होमरावर गेली. तेथे चंद्रवर्मा जयने झालेले कर्नाटिनीसाठी एक नार बांधून दिले. मंतर चंद्रवर्मा त्या होमाचा गिरोप घेऊन निघाला. त्याला बागलात एक जोखळाची सांखळी दिसली. खालांत एवढेही तो सांखळी पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. त्याने ती टप्पळी. एकादरोवर एक भवकर कुवा पाहत व मुक्त त्याच्याकडे आला. पुढे बाचा.]

तो मक्कर कुवा जोर जोराने सुकत पडत उठला. चंद्रवर्माच्या हातांनील ती सांखळी जाली तो त्याने एकदम चंद्रवर्माक सहप निरखून पाहिली व मार्गे सरकत सरकत तो घातली. चंद्रवर्माने त्याला मारण्यासाठी तलवार उचलली. पण तेव्हाच हाच्या हातांनील ती सांखळी कुवाला कापली. त्या नोबर तो सांखळी निरखून पाहिली. आणि कुवा तीन ताड आकाशात उडून दूर जाऊन पडला. जवळ पडेल अशी भीडली. त्याने ती हुताली चंद्रवर्मा होन पावले मार्गे सरकला आणि व तोडांत वरून चंद्रवर्माजवळ येऊन संपूट हावू हावू कुवाजवळ मार्गे लागला. कुवा हातवू लागला.

Fullscreen

127

X

20 / 88

वेगसांतून झाडीतून मारी काढीच कुत्रा त्याला एका टेंकडीवर घेऊन आला. तेथून टेंकडीच्या पांशरयाशी एका ओल्याच्या कोठीं त्याला एक बोवडी विसली. त्याने बंधान केला की त्या झोपडीत घाचा मारक असला पाहिजे. म्हणून त्याने सांखळी त्याच्या गळ्याभोवती घुंदाकून त्याला सोडून दिले. सांखळी सोडल्यावर घुंदा कुत्रा पकून पुढे निपूत गेला नाही तो ससाच चंद्रवर्माच्या पुढे रांडाक्याप्रमाणे चालत होता.

झोपडीसवळ चंद्रवर्माने पाहिले पण कोणी बसल्याचे त्याला दिसले नाही. कुत्रा जोर-जोराने भुंकात होता. पण आंतून कोणी आले नाही. कुत्राहि पकव्या आत जाऊन आला. पण त्याच्या माठोपाठ घुंदा कोणी आले नाही. त्याने झोपडी भोवती एक पक्कर मारून पाहिले पण तेथे त्यास कोणीहि दिसले नाही.

रोवटी चंद्रवर्मा आत फिरला. आत सरोखरच कोणी नव्हते. मात्र एका बाजूला एक मोडकीशी स्तर होती. दुसऱ्या बाजूला एक बूड आणि जुली मोवती कांठी मांडी मंडकी पटलेजी विसली. पलीकडे मिती-

जवळ एक दोरी होती व तिच्यावर दोन चार काटके कपडे झोंपत होते.

तो झोपडी कोण्या मरिवादी असल्याचा मास होत होता. परंतु तो मारीच तरी अशा एकान्त झोपडीत राहून काय करीत असेल ! आ ठिकाणी वेळ कसा घालवीत असेल ! वगैरे पक्ष अवबोधन चंद्रवर्माच्या मनांत आले. कदाचित येथे सुद्धा कोणी मांडिक तर रहात नसेल ! आ विचाराने तो थोडा धावरेला पण लक्षा त्या ठिकाणी तो काय करू शकणार !

तो येथे पुढे सरसावला व गातगी मंडकी पाहिली. इकडे तिकडे कांठी माणसाची हाडे तर दिसत नाहीत ना. म्हणून लक्ष पृथेक पाहिले. तो पाठपोरा बसला होता. तोच त्याच्या कानावर हे खब्द पडले— “जसा आहेस सवाच्या तनाच वधून रहा. बरा बरी हाळबास किंवा मागे वळून पाहिलेस तर मोला पासीत बसलाच म्हणून समज. प्रथम माझ्या प्रभाची उचरे दे.”

चंद्रवर्माच्या अंगाला दरदरून शान सुटला. कोप असावा हा ! त्याने सरोखरच शाल रोखला आहे काय ! मागे वळल्यास म्हटल्याप्रमाणे तो सरोखरच आपला अंत

करील काय, धाविपयी त्याला कांहीच कल्पना करवेना. आपल्याला कोणच्या प्रभास उतरे आवभाची वाहेत तेहि कोडे ठरगळणे बसकच होतें. पण मरंगगणमान ससून तो म्हणाला— “मी तुला जन्म नाही, मित्र जाहें. मला पाहिल्यावर तुला धाची खात्री पटेल.”

“तू आणि भासा मित्र ! शक्यच नाही.”

मागे असलेला मनुष्य म्हणाला. नंतर त्याने विचारले— “ते राजाचे सैनिक कोठे आहेत !”

“राजाचे सैनिक ! मी तर आ जेमळीत एकट्याच भटकतो आहे. कुत्र्याच्या त्या साखळीनेच सरोखर आज माझ्यावर कृपा

चांदोबा

चांदोबा

केली आहे. माहीतर ही केहीच त्या कुण्याच्या आहारी पडले असता, सोच रम्य दाखवीत मठा ओरत येथकडेच येऊन आता "चंद्रवर्मा सांगितले.

"होच, त्या सांखळीगुळेंच तुझे माण सांजले, झांत काही होका नाही. मरणा मुन्गा त्या कुण्याच्या सज्यांत सल्लळी पालत त्याला सरोवर वैजद या सान्या उंगलांत हिंडव असे, पण राजाच्या शिष्यांनी जे हा त्याला पकडून नेले तेव्हा ती सांखळी कोठे तरी पडून गेली. कुण्याने त्याला हावीत सांखळी पहिरण्यावर अनुमान दिले की ते रक्षाच्या

मासकाचा चित्र असतील. आणि म्हणूनच तुझे माण वांचले. बरे आता सांग, मरणा मुन्गा जिवंत आहे की राजाने त्याला मारविले!" त्या व्यक्तीने विचारले.

चंद्रवर्मा विचारांत पडला. त्याला त्यातील काहीच माहीत नव्हते, पण त्या माणसाच्या बोलण्यावरून त्याने एवढे ताबडले की बाच्या मुन्गाला कोणा राजाच्या सैनिकांनी पकडून नेले आहे. आणि तेथे त्याचा छळ होत असला पाहिजे. हे सर्व असले तरी आल्या प्रसंगाकडे कसे लोंब पावे. या विचारांत तो होला. हसक्यांत त्याला एक दुर्कि

मुचली. ती म्हणाला—"आपण कोण जाहात हे मला माहीत नाही. आणि कोणत्या राजाच्या सैनिकांनी आपल्या मुन्गाला पकडून नेले आहे त्याचाहि मी ओळखत नाही. आपण बिनाकारक केवळ गैर समज करून माझ्यावर संशय करीत जाहात. ही माझी तक्रार. म्या ही आपण, म्हणजे आपल्याला माझ्यापासून मिठीचे कारण राहणार नाही. म्या आपण मोकळेपणाने बोलें."

चंद्रवर्माने आपली तक्रार पुढे करताना त्या माणसाने ती हिस्कावृत्त घेतली व म्हणाला—"ठीक, कळ आला मागे. पण

तरी सुद्धा लक्षांत ठेव, तारा जरी गडबड केल्यात तर विपत राहाणार नाहीत."

चंद्रवर्माच्या मिवळी जीव आला. त्याने मागे वळून पाहिले. त्याच्या समोर एक सत्तर वर्षांचा म्हातारा उभा असल्याचे त्याला दिसले. त्याचे कंठ आणि दाढी अगदी अंदादी सासली पांढरी झाली होती. तोंडावर मुरक्या शडल्या होत्या. दोळे लळ होते. त्याच्या एका हातांत भाक व दुसऱ्या हातांत तक्रार होती.

चंद्रवर्मा आरले सर्व येथे पडवून चेहेऱ्यावर निर्ममता दाखवून म्हणाला—"मी

राजकीय नाही. उलट प्रचंडां बीच एका देशाचा राजा होतो, वण देवगर्भाने आज जंगलांत मटकत आहे. आपण म्हणता तसे कोणी व कोणत्या राजाच्या आज्ञेने आपल्या मुलाला पकडले आहे / कोठे आहे त्याचे राज्य ?”

“तू आतां कोणाच्या राज्यांत आहेस ? हे सुद्धा तुला माहीत नाही ! आश्चर्य आहे.” म्हणतारा म्हणाला.

चंद्रवर्माने नकाराची मान दाखविली. क्षण भर म्हणताने त्याला निरखून पाहिले आणि दोळे विस्फाळून व थोडी मात्र झोळून

तो म्हणाला—“तुझ्या बोलण्यावरून आणि कपड्यावरून खरे, वाटते आहे तू म्हणालास त्याप्रमाणे खोखराच तुझे राज्य गेले असेल तर ते परत मिळविण्यास मी तुझी मदत करीन. पण तूहि मला मदत करशील असे वचन दे.”

“माझ्याकडून आणवण कशा तऱ्हेच्या मदतीची अपेक्षा करता !” चंद्रवर्माने विचारले.

“रुद्रपुराचा राजा दिवसिंह माझ्या मुलाला पकडून वेळत गेला आहे. त्याच्या सैनिकांपासून स्वतः छपतच मी येथे राहात आहे. वण अशा तऱ्हेने फार विव्हास राहू शकेल असे मात्र वाटत नाही. तो मला पकडण्याच्या दोहांत आहे. वर त्याने आतापर्यंत माझ्या मुलाला माऊन टाकले असेल तर आपण काही करू शकणार नाही आणि जर तसेल तर मी त्याला संतुष्ट करण्यासाठी ‘कांशाच्या किड्यांचा’ मार्ग दाखवीन.” म्हणतारा म्हणाला.

“कांशाचा किडा !” चंद्रवर्माने आश्चर्येने म्हटले. “कांशाच्या किड्यांसंबंधी लहान-सुर म्हणताने त्याला निरखून पाहिले आणि दोळे विस्फाळून व थोडी मात्र झोळून

पश्चिमेच्या बाजूला स्सुद्र किनाऱ्यावर आहे. तो किडा शोचण्याचा कोणी प्रयत्न केला आणि जर त्याला तिकडे जाण्याचा रस्ता मिळालाच तर मनुष्य जिवंत परत येत नसे. त्या साठीच आपल्याला तो मार्ग माहीत आहे म्हणालांत म्हणून मला आश्चर्य वाटले.”

“होय. आश्चर्याची गोष्ट तर खरीच.” असे म्हणत म्हणतारा गगन झाली करून विचार करू लागला.

थोड्या वेळाने त्याने झोके वर उचलले. चंद्रवर्माने नजरेला नजर मिळवून म्हणाला—“कांशाचा किडा कुठे आहे हे तर तुला माहीतच आहे. तू म्हणतोस त्याप्रमाणे खोखराच त्याचा मार्ग पोचून पकडण्यात तुझ्याकडे आणले लोक प्राण गमावून बसले आहेत. जो कोणी त्या वाटेला जाई तो मारला जात असे, हे जगही खरे आहे.”

“असेच तर आम्ही ऐकले होते.”

झावर म्हणतारा स्मित करून म्हणाला—“मला पण आश्चर्य वाटत आहे की कांशाच्या किड्यांसंबंधी तुला हे सर्व जसे माहीत आहे ! माझ्याजवळ त्याच्या वाटेचा नकाशा आहे आणि तो आपल्या पूर्वजा-

पैकी कोणीतरी मिळविलेला आहे. ही गोष्ट रुद्रपुराच्या राजाला माहीत आहे. म्हणूनच तो मला पकडून पाहता आहे. त्याच्या शिपायांचा झोळा बुकडून मी रानोमाळ मटकत आहे. त्यानेच माझ्या मुलाला पकडून नेले. कांशाच्या किड्यांत हजारो रक्त राखी आहेत. त्यातील काही हिस्सा मला देण्याचे जर त्याने कळू केले तर मी त्याला तो नफा द्या दाखवीन. त्या साठीच तुझ्या मध्यस्थीची मला आवश्यकता आहे. सर्वांत अगोदर माझा मुलाचा देव माची सुटका केली पाहिजे. या सर्व कामासाठी मला

दुसरी महत्त मिळाली तर मी राहण्या दिश्या-
तोल काही वाटा बुद्धि देईन. त्या जवळच्या
नकाशे नु सैन्य जमवून आपले गेलेले राज्य
परत मिळवू."

हाताऱ्याच्या बोलण्यावरून तो साधा-
सुधा पाणून गेला व त्या कावेणात आहे हे
चंद्रमार्गाकडे वळून झुकते होते.

"आपली अट मला एकदम मान्य
करे पाहू दे तरी काशाच्या फिलयाच्या
रस्त्याचा नकाशा ?" चंद्रमार्गाने विचारले.

हाताऱ्या चंद्रमार्गावर खूब खाला. त्याने
त्याची पाठ ओपटली. त्याच्याकडे पाहून तो
त्याला काहीतरी सांगू लागला. दोन बाहेर
त्याला ओंपाची तरी चाकल लावली.
हाताऱ्याने होकावून पाहिले तर त्याला
हाकाचे निपाई येत असल्याचे दिसले.
ताबडतोड मार्गे वळून तो म्हणाला-"राजाचे
निपाई इकडेच येत आहेत. जर त्यांना

माझ्या मुलाच्या केलावाहि पक्षा न काव-
ण्याचे बचन दिले तर मी त्यांची बेटे घेईन.
तसेच त्या किल्ल्यातील सैन्याचा किती
हिस्सा मला देणार तेहि विचारून बचन
घेऊन ठेवू." एवढे सांगून तो ओपटी बाहेर
पळून जंगलात गुप्तस्थ व अटई झाला.

हाताऱ्या जवळपास संकटात डाकून
निघून गेला. त्याच्या धूर्तपणाने चंद्रमार्गा
आश्चर्य वाटले. संकटाला तोंड तर घालणेच
आहे. पण कसे ? या विचारात तो पडला.

घेण्याच वेळांत सैनिकांनी ओपटीला
वेढा दिला. दुराजमाझी येऊन त्यांचा सर-
दार ओरडला-"अरे कोण असेक त्याने
बाहेर पाहिले. जरा जरी पळून जाण्याचा प्रयत्न
केला तर हा माझ जाईल भारपार, रुखांत
असू दे." चंद्रमार्ग निर्भयपणे ओपटीच्या
बाहेर येऊन उभा राहिला व सर्व सैनिकांकडे
आश्चर्य मुद्रने पाहू लागला. (पुढे नाह)

त्याला पश्चात्ताप पण झाला नाही!

विक्रमार्ग मठाच्या शास्त्राचाराने गेला. सव
खाली उठवून खांद्यावर शाकले आणि
स्नानाच्या वाटेला लागला. आपल्या संवयी-
प्रमाणे श्रवणीक वेताळी वीळी लागला.
म्हणाला-"बल वाटते, या कानाची
जबाबदारी शिरावर घेतल्यामुळे तुला आतां
पश्चात्ताप वाटत असेक नाही ? पश्चात्ताप न
करणारा त्या काश्मीरकर्मा सारखा कोणी
निराकार मिळायचा. त्याचीहि गोष्ट ऐकून
ठेव." त्याने गोष्ट सांगण्यास प्रारंभ केला.

एवढां कथक वेळांत काश्मीरकर्मा नांवाचा
एक तरुण राहून होता. तो शांत स्वस्थित
होता. पण अतिशय गरीब होता. त्या वेळीं
वेताळाचा आदर करणारा कोणी हरीचा काळ
नसल्यामुळे या पंढिताची वी दहा साली होती.
त्याने आपल्या पांडित्याचा उपयोग करून

वेताळाच्या गोष्टी

चांगुलपाने पैसे मिळविण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्याला पोद्दापुरते पैसे पुढां निवृत्त झाले नाहीत. तेव्हां कोणत्याही रीतीने पैसे मिळवून असे स्थान ठरविले. तो चोरीपारी, किंवा जुगारीने पैसे मिळवू लागला. फुकटाच्या विलकतीचा उपयोगही ज्या प्रमाणे व्हायचा त्याच प्रमाणे होऊ लागला. तो तशेबाज आणि शेकेल बनला. ज्यांना झाले राबित्त माहीत होते ते झाला नवि ठेवीत. पण झाले कधी त्या लोकांची पर्वा केले नाही.

भंडीचे दिवस होते. स्त्रियांना खवळीस ओंपलीत काही नोर बनले होते. तेव्हा ते

खूप किंगून पहिले होते. जे वर्षभर गुंतीत होते. त्यांनी जुगार खेळण्यास प्रारंभ केला. काश्मीरवर्मा पण तेथेच होता. खेळतां खेळतां त्यांनील होचाने भोरण झाले. त्यांनील एक लप सासला विपत चालका होता. म्हणून दुसऱ्याला राम आला. त्यांत निरुपारा कुचेष्टेने दुसऱ्याला हसला. म्हणून तो वास्तव चिडला आणि स्वाने त्याच्या पोटांत एकदम सुरी खुसपली. त्यावरुन तो तेथल्या तेथे सरून पडला. सर्व चोरांनी तेथून पाम पडला. त्यावेळी त्यांनी खंडीवाऱ्याची परवा केेली नाही आणि सर्व वाचापल्या वरी गेले. काश्मीरवर्मा मात्र त्या वेताप्रकडेच सरून राहिल.

वेताप्रकड पडून तो विचार करू लागला. हसा म्हटली की त्याच्यामागे कोणी तरी फासावर चरभारच. आ वेताप्रकड जर मी मांषडलो तर मलाच कदाचित ते सासन मिळेल." त्याच्या जगाचा भरकाप झाला आणि दरबून पाण गुठला. आतां येथे राहातां उपोपगी नाही. कदा विचार वेतांच तो शोपडीच्या गहिर आला आणि शहराच्या दिशेने वाट चार्क लागला. कोठे तरी एकाद्या वराच्या पडनांत किंवा रस्त्या-

वरील ओठ्याक रात्रभर पडून राहावे असा त्याने विचार केला. वाटेत कोठे गस्त धाळणारे पोलीस दिसले की तो वराच्या आडोशाक लपत होता.

काश्मीरवर्मा शेकी वापल्या एका जुन्या मित्राच्या घरी येऊन पोहोचला व त्याने त्याचे दार ओढावले. "कोण आहे!" जालून जावाज आला.

"मी काश्मीरवर्मा. आ दार उघड, मी पाहाटेपर्यंत येथेच विश्र्वांत येऊन लगेच निघून जाणार आहे." काश्मीरवर्मा म्हणाला.

वराचे तेव श्राना जालून काही उत्तर मिळाले नाही. तेथून तो थोड्या अंतरावर असलेल्या दुसऱ्या धका मित्राकडे गेला. तेथेहि त्याचे नांव ऐकल्यावर त्याला वाह उघडले नाही.

आपल्याला कोणी दार न उघडलेले पाहून त्याच्या मनांत म्हणेतोच विचार आले. "नीच आहेत हीं माणसे. हीं मोठ-मोठी घरे काय मेस्त्रावर आपल्या वरोवर का घेऊन जाणार आहेत! खंडीने मरशाराला थोडा वेळ तरी आश्रय वायला काय हरकत आहे! उपाशी मरशाराला कांसस अथ एकाद्या घरांत पुसण्याचा विचार त्याच्या नाही की गरजवताला म्दत नाही. काय मनांत आला.

करावपाची आहे एकदी मोठी दोस्त जमवून." खंडीत कुठकुठ विचार करीत तो चालला होता.

त्याने थंडीच्या दिवसांत वरादातांशिवाय रस्त्यावर राहणाऱ्या पोतावाळना मरवांना पाहिले होते. ती आठवण होऊन त्याच्या जगावर कोटा उभा राहिल. त्याला वाटले, आपल्याला सुद्धा आस तसेच मरावे लागणार. तसे मरण्याची त्याची इच्छा नव्हती. त्याला उपाय म्हणून चोराप्रमाणे एकाद्या घरांत पुसण्याचा विचार त्याच्या नाही की गरजवताला म्दत नाही. काय मनांत आला.

समोरच एक मोठा बाटा त्याला दिसला. त्या बाटातील स्वयंपाक घरांत शिरण्याचा त्याने विचार केला. म्हणजे तेथे कांही तरी खाद्यद्राहि मिळेल. जव पण असल. तेथेच राज काकाची आणि माकाटे चार चांदीची भांडी घेऊन पसार जावे.

आत शिरण्यासाठी बाळाच्या नोवती फिरून त्याने पाहिले. पण आश्चर्य, त्याहा आत लहलह शकाच दिसला. म्हणून त्याने आपला बेत बदलला. बारा-प्रमाणे जाण्यापेक्षा सरळ जावे असे त्याला वाटले त्याने दार ठोसवले आतून पण

क्याबदार आश्रम थाहा देवचक जाणूस आला. त्याने दार उघडले आणि त्याला पाहून म्हणाला -“आत्ता दार ठोठावून घेण्याची काय गरज ?”

“भारतज, बंदीने आणि जुकेने माण अगदी कंटाळी आले आहेत.” तो म्हणाला.

“ये आंत,” असे म्हणून तो माणूस त्याला घेऊन स्वयंपाक घरांत आला. घरांत त्याच्या शिवाय कोणीहि नसल्याने त्यानेच त्याला दाखले. जेवत असता त्याने चारी बाजूला पजर फिरवली. दया मोठ्या कपाटांत बरीचशी चांदीची भांडी त्याला दिसली.

तो मजाल म्हणाला -“आतील एकाडे माहे अरी उचलत नेले ररी पुरे.”

काश्मीर वर्मा जेवत असतां घर मरकताने त्याला विचारले. म्हणाला “बाबा, तुम्हा कायकार हे रकाचे डाय कसे ?”

“ते काम माझे नव्हे. चोरांचोरांत पारा-मारी झाली. त्यांत एक जण मारला गेला त्या घेतानी कल्याण साली तरी नीति वाटते” काश्मीर वर्मा म्हणाला.

“सापे प्रेत पाहिले की तुम्हा भीति वाटते ! ही पुष्कळ वेडे पाहिली आहेत मी किती तरी खदाया खडली आहे माझे

नांव अगवीर. तेकले असलील कदाचित माझे नांव ! बरे, पण तू कोण ?” त्याने विचारले.

“माझे नांव काश्मीर वर्मा. मी व्याकरण, तर्क आणि कायदा हा तिन्ही विषयांचा पंडित, म्हणजे पदवीधर आहे आणि बंदी करून घेत भरणे हा माझा धंदा आहे.” वर्माने सांगितले.

“जसा सुनिश्चित असून चोरीचा धंदा करतोस !” माळकाने आश्चर्याने विचारले.

“प्रग त्यांत काय शाले. तुम्ही नाही का बोध्यांना पारता, लुटता !” काश्मीर वर्माने विचारले.

“बोद्धा बापि चोर खांची बरोबरी कशी होईल. बौद्धा आपल्या घेसासाठी, फर्मासाठी, मन्निघेसाठी बापले प्राण तळहातावर घेऊन लडतो आणि चोर फक्त आपल्या स्वार्थासाठी चोरी करतो.” जगवीरवर्मा म्हणाला.

“चोरांना मुद्धा आपल्या प्राणांचे मद्य असतेंच. बोद्धे एक दुसऱ्याला मारतात. चोरांना तसे बुद्ध्याच्या मारता येत नाही. त्याच्या अयोदनच त्यांना कांवावर चढवले जाते.” काश्मीरवर्मा म्हणाला.

“सैनिक प्रजेचे रक्षण करतात. चोर प्रजेचे नुकसान करतात.” जगवीर म्हणाला.

“त्या नावतीत जरा बोका असते. एसाद्या शेतकऱ्याला विचारून पाह्या, त्याला कोणत्या अस्त मद्य वाटते, सैन्यातील शिपायांचे का चोराचे? म्हणजे स्वरी गोष्ट लक्षात येईल. चोर सैनिकप्रमाणे एसाद्याचा अपमान नाही करीत.” काश्मीरवर्मा म्हणाला.

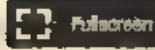
“पण सध्या पाह्या की सैन्यात असून मुद्धा ही चिंती पण, मान व कीर्ति मिळविली आहे. सर्वजण माझा आदर करतात. नाही तर तू, एक फांदीच भिकारी नाही घर नाही दार! एवढेच नाही तर खाण्याची मुद्धा जात तुझा मान किती भाहे हे तुलाच ठाऊक. शिकण्या-

च्या गितीने घळत सुटणाऱ्या त्या लांडवा-प्रमाणे आहे तुझी स्थिति.” जगवीर म्हणाला.

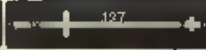
सापथेत काश्मीरवर्माचे जेवण झाले होते. तो म्हणाला - “महाराज, आपल्या दोघांत जर काही फाक असेल तर तो फक्त पैसांचाच. जर आपल्याजवळ असलेले पण माझ्याजवळ असतें तर मीहि महा बोद्धा झालों असतां आणि आपण मुद्धा गरीब असता तर चोरी कशी करतात. कसे पण मजबूत की चोरांच्या मनातील मनुष्यत्व खगटी नष्ट होते. आपण पला आंत बोका-दून जेवाक्यास वाढले त्या बद्दल मी पार आभारी आहे. आणि मला जर चोरीच करावयाची असेल तर मी आपला गळा दाबून हे सर्व सोजे, चांदी अगदी सहज घेऊन जाऊ शकेन. आपण म्हणारे माहांत, एकटे आहांत, मी अजून उदक आहे माझ्या रक्तात सुक्षुमी आहे, परंतु मी आपल्या केमालाहि थका खंवेणार नाही.”

हे ऐकून जगवीरवर्माला हार राम आला. तो एकंदर ओरडून म्हणाला - “हळकटा ! तुला माणसां माणसांतील फक्त मुद्धा कळत नाही काय उपयोग तुझ्या पांढऱ्याचा तुला आत येऊ दिले हीच मी मोठी चूक केेली.

Full screen

127

34

जेव्हा तर झालेच, एव जातां तू एक क्षण भर देखील येथें थांबू नकोस. वच जाऊन हो."

आ जेव्हा येथें पाहाट होऊं झाली होती. काशीधरर्षा स्वयंस्वतः उठला व म्हणाला—"आपल्याला कीर्ति मिळाली असेल, पण आपली मति मात्र गेलेली दिसते आहे." आणि तो बाहेर निघून गेला.

वेताळानें इतकी मोठ्ठा संश्रम साजारा विचारलें कीं काशीधरर्षा धेंदेबाईक बोर आहे, त्याचे मित्र बोर जुगारी आहेत. त्याला धरदार नाही. धन-दौलत नाही. कोणी त्याला आपला म्हणणारा नाही. झुकण्या ओढी अज पाळगाराहि कोणी नाही. मग त्याला एका अभिमान बसला ! त्याला वैयक्तिक परिस्थितीचा पल्याप्या कसा नाही वाटत. आप-त्याहून गुणानें, विद्येनें बोर वसनील त्याला आदर कां नाही करीत ! जर उता माहीत असत सांगितले नाहीस तर तुझे डोंयें फुटेल."

"ज्याला मराठ्यांची हच्छा नसते त्याला कसे तरी उपाय्यावांकून उपाय नसतो. आणि उपाय्यासाठीं जें काय करावें त्यानें जें सर्व त्यानें केलें होतें, म्हणून त्याला आपल्या बापायची लाज वाटली नाही. ज्याला संयुक्तपणानें जगता येणें शक्य असतें, परंतु जो तसें जगत नाही त्यालाच पल्याप्या होतो. त्याला जगवीरवर्मा बहुल बराबुदां आदर वाटला नाही त्याचें कारण म्हणजे बुद्ध करणाराचहय त्याला सहानुभूति कधी वाटत नव्हती. जगवीरक्याला मोहाबद्दल जितका तिटकारा वाटत होता तितकाच तिटकारा काशीधरर्षाला मैत्रिका-बद्दल वाटत असे. म्हणूनच त्यानें त्याच्याबद्दल कृतज्ञता तर दाखवली. परंतु त्याच्यामोठेपणाच्या धान देऊं शकला नाही." विक्रमार्क म्हणाला.

आ प्रसंगें राजाशें मौन सुटल्याच वेताळ शवासह त्या पूर्वीच्या महाच्या झाडावर जाऊन बसू लागला. (कल्पित)

योगन्धरायची प्रतिज्ञा

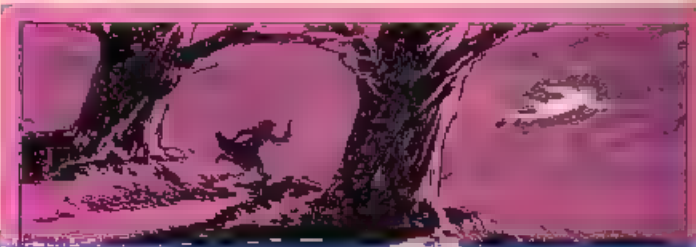
उदयन वस देहाचा राजा होता. त्याला हत्तीच्या शिकारीचा अतिशय नाद होता. एकदां तो शिकारीसाठीं विजय पर्वतावर गेला होता. त्यावेळीं त्याचा मंत्री योगन्धराय याका त्याच्या हेरांनीं येऊन मरंगितलें कीं प्रद्योत राजानें नागवनांत एक माथारी हत्ती करून ठेवला आहे आणि त्यांत काहीं क्षैनिकांना बसविलें आहे. त्या हत्तीचा आकार रंग सर्व विचित्रच आहे. त्या हत्तीबरोबर इतर साय हत्तीहि आहेत. उदयन राजाच एकदृष्ट्यायासाठींच प्रद्योत राजानें हें कारस्थान रचलें आहे. असेंहि त्यांनीं सांगितलें.

ही मोष्ट राजाका कळविण्यासाठीं योगन्धरायनें मालक नांवाच्या एका दूताला एक चिठी दिली व म्हणारा : "महाराज एथां वेणुवनां नून तशेंचवनांत जाण्यासाठीं निघतील निघण्या पूर्वी ही बातमी त्यांना मिळाली पाहिजे कसें

तरी करून महाराजांना एकदांयें म्हणून भयोतनें हा डाव टाकल आहे. स्वकर वा."

योगन्धराय दूताला निरोप देत होता तेव्हांच महाराज उदयनचा संरक्षक हंसक तेथें आला. त्याच्या कडून योगन्धरायला कळलें कीं महाराज आदल्या दिवशींच काहीं शिकारी व सोकर धांच्या बरोबर एका पावल वाटेनें नागवनांत पोहोचले आहेत. हा मार्ग खळचा होता तरी फार धोक्याचा होता. दिव्य पशु त्या वाटेनें नेहमीं वावरत असत. नर्मदा नदीच्या किनाऱ्यावर पोहोचल्यावर ती गार करून महाराज मद्दगम्भीर पर्वतावर गेले. तेथें एका डबक्यांत कोठ्ठीं हत्ती विचक अंगावर उदबून बसत असलेले दिसले.

उदयन राजा नें दृश्य पाहण्यांत गर्क झाला होता, इतक्यांत एका सैनिकानें सांगितलें कीं तेथून दोन मैलांवर एक विचित्र हत्ती

आहे. त्याने दंत व नसे सोडून सर्व जंग निवळा इंगळे बाहे तो तेथील सांगवानांच्या जंगलांत हिंडत आहे.

राजाचा सल्लाक पुढे म्हणाला “राजाला ते सरेंच वाटले आणि त्या सैनिकांनी जंग गजभेष्ट कुळवल्यान पाहिले आहे, जसे समजून त्याला बघीस म्हणून सोन्याची फंदी दिली. मग राजा आपल्या मांकांना व जिकाऱ्यांना तेथेच कांयप्यास कांगून एकट्याच हत्तीच्या सोभार्थे निपाळा. तो शीणेच्या संगीताने हत्तीला मश्रू करून जाणव्यासाठी आवली कीण घेऊन गेला.”

“उदयन राजा एका धोळ्यावर बसून गेला त्याच्या मागून बीस निवडक शिपाई त्याच्या रक्षणार्थ म्हणून बांबले. दोन मैल गेल्यावर सरोवरावर तेथे त्याला तो विचित्र हत्ती दिसला.

“राजाला पाहताच प्रघातने उदयनला व त्याच्या शेकांना घाले. उदयन चांगला मोठ्या त्याचे मोकळ दुर्गा न्याग होते ते सर्व संध्याकाळपर्यंत उरत राहिले. दोघटी दमलेला उदयन मूर्छा घेऊन पडला. तेव्हा त्याला प्रघातने पकडले.”

हूनक म्हणाला-“मी सर्व प्रकार प्रत्यक्ष पाहिला आहे. राजाला कप्याच जखमा झाल्या होत्या त्याला पांजेरलीत पाळून प्रघात उज्वळिनीत घेऊन गेला. आम्हा मृतभर लोकांच्या मदतीने त्याचे रक्षण होणे शक्य नव्हते म्हणून मी इत कळविण्यासाठी येवपर्यंत पळत आलो.”

इत ऐकताच अंत पुरातील सर्व स्त्रिया रडे कागळ्या. त्यांचा आक्रोश ऐकून शैगम्भराचे प्रतिज्ञा केले. म्हणाला-“मी राजाला सोडून आषले नाही तर नांवाच शैगम्भराय नाही.”

त्याच वेळी आंत माथग जेवत होते त्यातील एका अर्धवट शस्त्रण म्हणाला-

शैगम्भरायाने त्या शस्त्रणाचे कपडे बदविले आणि वेळोवेळी सांग घेऊन तो घराबाहेर पडला. विदूषक वसन्तक त्रिकारी झाला आणि कृष्णत मंत्री बौद्ध अमणाचा वेळ करून त्याच्या मरोवर निघाले.

त्यांचा देश उज्जयनीत कात्यायिनी मंदिरांत होता एक विवस वसन्तकाने वेडम स्वामिले की आपल्या राजाच्या सर्व जखमा भस्मा स्पर्शित. आता तो निव्वनियमाने अवाळ व निव्वक्ये करू लागला आहे. राजा प्रघातने त्याची फार चांगली व्यवस्था टेंवली आहे

“आता उगीच दिवस घालविण्यांत अर्थ नाही. उद्यांच राधाची मुटका कडून घेऊन जाण्याचा प्रयत्न करू. नलगिरि हत्तीच्या संवधी सर्व वातमी मी काढली आहे. त्याला कुठे बांधतात, काय खावला पाळतात आंधोळीला कोठे नेतात. कोठे निवविज्ञात योग्य सर्व माहिती मी आपली आहे. हत्तींना आगीची भीति वाटते. म्हणून उद्यां मन-काळेला आग लावली की सर्व हत्ती घाबरून हेरावेरा पळू लागतील. त्यांना आपली विषर-विण्यासाठी देवळातून मोठमोठ्याने दालदमारे माजवू. गांवांत हत्तींचा माथळ माजला की

तेज्जां तो ज्या श्रीफेच्या माझां हर्षांना वज्र करी ती 'घोषवती' चीणा सुद्धां सेवकांनीं आणली आणि रावा प्रयोगाच्या म्हाकीम केली. त्यानें ती रोणा आपल्या मुलीला दिली.

एक दिवस राणी सहज राजाला म्हणाली वामनवत्समाश्री हनुमथा राजांच्या मागण्या आल्या, त्यांनीं आपापले कृत वाटविले. परंतु त्या वत्स देशाच्या राजांनें कोणासहि पादविलें नाहीं, पाहिलेंत ! "

" तो मोठा धमंदसोर आहे. आपण भरत वंशाने आहोत, वेदविद्येत पारंगत आहोत,

वादन संगीतांत प्रवीण आहांत, तरुण आहोत सुंदर आहोत, पराक्रमी आहोत सर्वे गोष्टींचा त्याला काजोड मर्बे आहे. राजा म्हणाला.

" आपल्या जावयांत जे गुण प्रभावशाली हवेत ते सर्वे गुण त्यांच्या दृष्ट्यानीं दिसत आहेत." राणी म्हणाली

राजाक आप्तून काय येत होता, स्वतःच्या फसे तरी मानकून रक्त स्वरांत तो फण करून म्हणाला " जो आपले म्हणजे मान्य करीत नाहीं, अशा शत्रूची तूं स्तुति का करीत आहेस ? मला नको ऐकवूं ते सारे."

श्रीगणेशायानें त्या ब्राह्मणाचे कपडे बदलिते आणि वेड्याचे सांग घेऊन तो घराबाहेर पडला. विदूषक वस्तुनक भिकारी झाला आणि कृप्यन्त मंत्री बौद्ध श्रमणांचा येस करून त्याच्या कोबर निघाले.

त्यांचा बैरा उज्जयिनींत कात्यायिनी मंदिरांत होता एक दिवस वसन्तकानें वेळन सांगितलें कीं आपल्या राजाच्या सर्वे जखमा भरल्या आहेत. आशां तो निव्वनियमानें अवांछ व नित्यकर्म करूं लागला आहे. राजा प्रसन्नानें त्याची फार चांगली व्यवस्था ठेवली आहे

" आतां उत्तम दिवस पारविण्यांत अर्थ नाहीं. उद्यांत राधाची मुटका कळन घेऊन जाण्याचा प्रयत्न करूं. नलगिरी हत्तीच्या संवधी सर्व वातमी मी काढली आहे. त्याला कुठें बांधवात, कांय स्वायत्ता भारतात आंधोळीला कोठें नेतात. कोठें निजविज्ञात येथे सर्व माहिती मी आणली आहे. हर्षांना जागीची भीति वाटते. म्हणून ज्या मन- काळेला आग लावली कीं सर्वे हत्ती घाबरून बैराबैरां पळूं लागतील. त्यांना आणखी विषर- विण्यासाठीं देवळांतून मोठमोठ्यानें शालदमारे बाजवूं. गांवांत हर्षांचा माथळ माजला कीं

त्यांना खात करण्यासाठी व्यापका राजाच्या मांगण्यांत येईल. अशा तऱ्हेने महाराज बदि भुक्त होतील व त्या बीणेच्या धनीने नळगिरी खात होईल. मग त्या राजराजावर बसूनच आपले महाराज कोणाला कटावल्या निवाय कोणाभील आलील. जवळ हचीच्या सहा-श्याने बकडले गेले त्याची मुटका हत्तीकडूनच होऊं ये. बसतक, आतां तूं गम आपला हा विचार महाराजांना नीट समजावून सांग. जेकां आटका. लग्नां जोपावण्यां कामाळ.”

“कण समज, कस राजाच हें पसंत पडले नाही तर ?” बसतक म्हणाला.

“कारण सांगतो. आ गेल्या गोकुलाष्टमीच्या दिवशी वासवदत्ता मेण्यांतून दक्षिण मंदिराकडे चालली होती. ती कुमारी असल्यामुळे तिने शोचण्यावर पडत घेतला नव्हता आणि मेण्याचे पडदे देखील सोडले नव्हते. रावसांगावर पाऊलवर गाणी झाल्याने मेणा दुर्गाच्या बाजूने नवरा लागला. विजातीसाठी म्हणून दुर्गाच्या दाराशी मेणा उभा झपायत आला. त्याच वेळी महाराज वैश्विक कपिकाच्याच्या परवानगीने मोकल्या हवेल हिडण्यासाठी बाहेर आले होते. त्यांनी राजकुमारीला पाहिले. मग काय, पळटवून पारळ.” बसतकाने सर्गींगले.

हे ऐकून योगन्याभाय जोडां राग आला आणि गम्पनहि बाटकी तो म्हणाला—

“झरिराकरच्या जसला बन्ना होता होता एका दोड्या जसनेने झड्यांत विवर केलेले विसरत आहे. इकडे हातापायांत हुनकडी बंडी धरता हे उदबुध्याप फले सुकले.”

“आपण त्यांचे विश्वासू, मोकर. त्यां हद्दीने आपणांस ये करणे होते ते आपण केले. चला आतां उलट पावलीं परत जाऊ.” बसतक म्हणाला.

“तूं बसतकय मग म्हणतो आहेस असे ! अरे आपण त्यांचे विश्वासादले. मगं आपण

स्थितां त्याला सोडून जातां येईल का ?” योगन्यायाने विचारले.

“मगं नर केस पिकण्यां येथे असेच राहून दिवस काढूं वा. माझी मुटीच हरकत नाही.” बसतक म्हणाला.

“होय, हीं वेळ येईपर्यंत मुद्रां नर आपले फाळ झाले नाहीं तर तसेच दरावे कायेक व्यावसाय. प्रत्यक्ष करणे सोडून वेतां येणार नाही.” योगन्याय म्हणाला.

“राजाला दुर्गांतून आणि राजकुमारीला भंतपुरांतून आणि दास्यांच्या घोळक्यांतून एकाच दिवशीं आणि एकाच वेळीं जेव्हां

आपण बाहेर काढूं तेव्हां हे काम जमेल. म्हणजे ते शास्त्र सारखेच.” बसतक म्हणाला

“काय झालाकी गोंधळ झालास बसतक. छान सुक्ति सुचविलीस. योगन्याय आतां कांही तरी होऊं लढकून पडवी मेट या सुमद्रा जर्जुवांची.” बसतक म्हणाला.

“जोपांनेच आले ते करजे.” योगन्याय म्हणाला

योगन्यायाने आपले शब्द खरे केले. त्याने आपल्या एक सेवकाला वासवदत्ताच्या बंडवती हत्तीचा माजून केले. एक दिवस

त्या तेव्हाचाने राणीच्या कुकानात जाऊन स्वयं राणीच्या सारसे भासविले. त्याच राणीचा सारसवृथाच्या छिपाव्यानी त्याचा वेळ सारंगितले की राजकुमारी पुष्करणीवर म्हालास जाणार आहे. हरीनकार कर. त्याच वेळी बसराब उरून बासवदेतेला पळवून वेळी रोला हरी तपासच होऊ. ते दोघे त्याचर वसून निघून गेले.

राजा प्रथोत्तरे सैनिक उदयनकर एक हप्पासाठी पावले. ते पाहून बौगन्धरायने आपला वेळ्याचा वेळ ठावून देऊन तळकर काढली. उपवन पळून राईपयंत त्या एक-त्याने सर्व सैनिकांना रोखून धरले, वन एकदा मिती वेळ उल्लास. शेवटी त्याची तळवार तुटली. निराश होऊन तो राज्याचा साजरात पावडला.

बौगन्धरायकर एकदम्याकर उज्जयिनीचा मंत्री भरत रोहक घाने त्याची नेट घेतली

तेव्हा बौगन्धराय म्हणाला—“तुम्हाच्या हत्तीचा सर वेळ्याच्या अंधाराम्या म्हालांनी भी रचाने साखळो आहे.”

“असे काय करून वर सालसुद्धया. जाय.” भरत रोहक म्हणाला.

“नक्की हरी रोखवून कस राजाच्या आपणारे कधी दुसरे होते वर.” बौगन्धरायने ज्येष्ठ केले.

इतक्यांत राजा प्रधोवने पाण्याने भरलेला एक मुर्गी काळा देऊन बौगन्धरायचा बहुमान केला. तो म्हणाला—“जे झाले ते रांगलेच झाले. त्यामुळे तुमच्यान तर नाहीच, उरून राखच झाला जाणाला. भी आपल्या गुण सौंदर्याची काढवा करतो.”

बौगन्धरायानेही राजा प्रपोतल्या भोर म्हाला कोठक केले. त्यानंतर उदक व बासवदणत्या मूर्ति राजवाण्यांत वसवून त्याच्या लक्षाचा मोहका करण्यांत आला.

अहंकार

कुठ्ठा देशाच्या राजाची मुलगी मैनावती फार सुंदर होती. आपल्या सौंदर्याचा तिका फार गर्व होता. ती उपवर आत्मावर तिच्या लक्षासाठी तिचा पिता वर सौशोभन करू लागला. त्याने तिच्या यास्य राजकुमारीची चिंते माववून तिला दोलचिरी. परंतु तिला त्यातील एक मुखां वसंत पडला नाही शेवटी राजाने एक सुभ मुहूर्तवा तिचे स्वयंवर ठेवले.

देशोदेशांचे राजकुमार राजाच्या निवे-अणाळा माग देऊन हरक्या दिवसां तेथे जमले स्वयंवरमंडप खोलाखर भरला होता

मैनावती हातांत वरगाल घेऊन आली. सर्वजण उत्सुकतेने तिच्याकडे पाहून होते हसू हसू ती एकेकाळ पाहून निघाली. प्रत्येकास पाहून त्याला काही नावे देऊन ती पुढे गेली. कोणाका छट्ट, कोणाका सोळवट

कोणाका नेहू, कोणाका बावळट, कोणाका काळा घगैरे म्हणून ती निघून गेली. सर्वत शेवटी एक राजकुमार बसला होता तो फार सुंदर व तेजस्वी होता. परंतु मैनावतीच्या गर्वाचे डोळ्याला ते दिसले नाही. त्याला नाचि ठेवावला काहीच जाणा नव्हती. म्हणून तिने त्याला ‘मिश्रावळा मेळा’ म्हणून नाकारले.

स्वयंवर संपले. सर्व विमानित मंडळी आपापल्या घरी निघून गेली. मैनावतीने कोणासहि पसंत केले नाही. त्यामुळे राजा काळजांत पडला की ज्ञातां काय कराई

काही दिवस गेले. एक दिवस राजाने मैनावतीला बोलाविले आणि म्हणाला—“तुला आपल्या रूपाचा फार मद चढलेला दिसतो आहे. इतके राजकुमार आले. त्यांतील बऱ्याका मुखां व पसंत केले नाहीस

काय एक मुढां तुझ्या सोम्य तजतय ?
उषां सकाळीं ओ सोपी मित्रेकरी किवा
मायक राजवाल्याच्या वाराशीं भयंम वेईत
त्याला मी कन्यादान करून भोवळा होईन.”
मैनावली मायरी आतां तिला कांही बोला
बघाला खंड नसले.

दुसरे दिवशीं सकाळीं भयंम पाहाटे
एक मिहारी राजवाल्याजवळ येऊन मागें
म्हणू लागला. त्याच्या अंगवर पादके
कपडे होते. त्याची दादी वाडजेची हांवी.
कित्येक दिवस जंवाळ केली नसल्याने त्याचे
अंग मल्लिच्छ वाटत होते. राजानें प्रथमच

आज्ञा देऊन ठेवल्यामुळें राजाचे कियार्डे
त्याला राजवाल्यांत येऊन आले.

मढवी तेथें तयारच होते. मिहान्याला
आम अणत्यावर राजकुमारीला बालावून
राजानें कन्यादान केले आणि तिचा हात त्या
मिहान्याच्या हातांत देऊन तिला त्याच्या-
बरोबर पाठवून दिले. मैनावली खूप रडली
कांढी, पण त्यांचे काही उपयोग शाला
नाही. राजाचे हाथ डगडासारखे झाले
असल्याने त्याला मुलीच पाहून फुटला नाही.
त्याने वरदक्षिणा म्हणून अंग्याच्या हातांत
एक मोहरा ठेवली व म्हणाला-“जा आतां,
आणि पुन्हा घरी जा बाजूला येऊ नका.”

मैनावली आपल्या देवाला श्राव देत
त्याच्या पाठोपाठ नाळली होती. थोडें
मालम गेल्यावर ती दोघें एका जंगलांतून
जाऊं लागली. “हें जंगल कोणाच्या
राज्यांतले आहे ?” मैनावलीनें नितावले.

“हें का ? मिशाळ मैदा आहे ना ?
त्या राजाचें आहे.” त्या नंतर त्यांनीं मैने
बागा, गावें, पार केली आणि एका सुंदर
व्हारांत आली. हें सर्व त्याच मिशाळ
मेळाचेंच असलेले एकून मैनावलीला पळ्याताप
वाटला पण करते काय ?

तो मिहारी मैनावलीला घेऊन एका
झोपडीशीं येऊन थांबला. म्हणाला-“हें
माझें घर, आतां आपलें म्हणावें.”

ती हाथें तेथें राहू लागली. दादीवाला
नेवळीतून नांनू आणीत असे आणि शेवल्या
विणीत असे मैनावलीला कामाची संनय
नसल्यामुळें तिचीं नांटे दुखू लागलीं.

“बुरड्याचें काम तुला जमत नसेल तर
चिबणाचें काम कर. माझे हे कपडे नांटे
किडून रू करून दे.” दादीवाला म्हणाला.
पण तें हि काम कधीं केलेलें नसल्याने तिच्या
बोटांत सुया बांधून बांधून जाळें झाले. तिच्या
नसल्याला दया आली. तो म्हणाला,-“स्वरंच,
हें काम तुझ्या जोगे नाही.”

दुसरे दिवशीं तिचा भवरा दादीवाला
काही माडगीं मढवीं येऊन आला, म तिच्या
शेव्यावर देऊन विकून येण्यास सांगितले. तें
येऊन ती एके ठिकाणीं बसली. इतक्यांत एक
बोडिल्लार आला, त्याची शेवळ लागून तिचीं
सर्पे सडकीं फुटलीं काय करते चिंनारी.
हिरमुसलें तोंड करून घरी गेली व आपल्या
नसल्याला झालेली हकीकत सांगितली.

“हें काम मुढां तुझ्याच्यानें जमणार
नाही. मला वाटतें राजाच्या परीं लसपाक

परांत एकाचें काम मिळाले तर पाहातो.”

तिच्या नसल्यानें सहानुभूति दाखवीत म्हणले

तिला हें काम तर आस्तच आपणानकारक
वाटले. पण तिला तें काम करावें लागले.
तेथें दिवसभर काम करून रात्री परीं येतांना
आपल्या नसल्यासाठीं ती थोडेंम बांधून
आणीत असे.

राज्याला आठ वहा दिवस गेले मसलीत.
तिला शेकनांचाकराच्य तोंडी कळले की
राजाचें लग्न आहे. पण कंधाशीं केव्हां हे
कांही कोणाला नीटसे माहीत नव्हतें. मैनावली
मनातल्या मनांत कार हुल्ली शाली. तिला-

प्रमाणे कामधाम संपन्न ही वरी जाग्यास निवासी. पण घाटेत खर्चपाती म्हणाला—
“आज आंगण किती छान सजवले आहे, प्रहा तरी. ती सासुरीनेच तें पाहावयास गेली. त्याच घेली मिशाल मंडा राजा स्वयंपाक्यावर ओरडला—“काण आहे रे ती, अशी लोकावृत्त होकावृत्त काय पाहाते आहे. तिला म्हणावे त्यापेक्षा एकदा मृत्युच फळत नसतव.”

राजाची आज्ञा, जम्यास कळत कळत चालेल. तिने हळूच आंगणांत पाय टाकला. राजाच्या इशान्याने राखे बाजू कागळी. मैनाचतीला मृत्युकटा अवगत होती. म्हणून हळूच नराताना मुळां तिची पायले आलापर पाहू लागली.

नाच करतां करतां तिच्या ओळखांत सामल अन्न खाली पडले. तें पाहून सर्वे हलू लागले. मैनावली खरीब क्षाली तिच्या गर्ब आत्ता पर्यंत जगती पार विस्मय गेला होता.

काजेने ती कवकळी, तोंच राजा पुढे आला व तिचा हात पकडून आपल्या महालांत घेऊन गेला. तेथे तिला म्हणाला—“मी मिशाल मंडा आहे. मला मीट ओळख, बघ दादीबाला भिकारी पण मीच आहे आणि तो वाढवला घोरेश्वरहि दुसरा तिसरा कोणी नव्हता. पदले का ओळख ? तुम्हा बहिल्यांनी तुला मला देण्याचेच ठरवून तसे केले तुला बघाकर. धातुविषयासाठीच यला भिकाऱ्याचा चेरा घेऊन गहावे लागले बरे सासू गेले तें आतां निस्संखन जाऊन सुलानें राहा. तुला दुःख करण्यासारखे खात काहीच राहिलेले नाही.”

मैनावलीने आपल्या मरण्याला ओळखून प्रभातास ज्वर केला. त्याची कमा मागितली. आणि तेव्हा पासून ती मुलाने राहू लागली तिने आपला संसार विदेश पाळणी घेऊन दस्ताने कला.

मृत्युपत्र

सुभारे पांच सुटते वर्षापूर्वी बीनच्या एका प्रांतांत राज्याचा एक प्रतिनिधि राहान असे. त्याचे नांव होते 'मिशा चिचेन'. त्याने वरें, शेते गेकड वैसे मिळून खूपशी संपत्ति जमवून ठोकली होती त्याला एका मुलानिवाण कोणी नव्हता. त्याची नाकवे मरणा लहान अभयताच मळत गेली होती काही दिवसांनी त्याने नाकरी सोडून दिली आणि शेतीवाही पाहू लागला.

त्याचा मुलगा शान ची नेहमी त्याला पणत मसे “मावा तुम्हां मायां हज्ज कातां आहान म्हणून तुम्ही पूर्ण विश्वासि ध्या.”

“जा पर्यंत माझ्या जिवात जीव आहे तो पर्यंत ई शक्य नाही माझे काम मीच पाह जाय” चिचेन म्हणाला.

एकदा तो आपल्या एका लेण्यांत गेला अमरा नदीच्या काठी त्याला एक सोळा

वर्षाची मुलगी दिसली. ती आपल्या आजी बरोबर नदीवर प्राणी होनी निघे आई वडील लहानपणीच वारले होते. त्यामुळे आजीच तिचा सांभाळ करीत असे त्या मुलीचे नाव ‘मेघ’ असे होते.

मेकला पाहिल्यावर चिचेनला तिच्याशी लग्न करायचे वाटले त्याने मुलीच्या आजीला विचारले ती पत्रक पाली मेघनेहि नकार दिला नाही म्हणून चिचेन तिला लग्न करून घरी घेऊन आला. मेघ लहान असली तरी फार हुशार होती.

म्हाताच्याच हें काय त्याच्या मुलाला व मुनेला मुलीच आवडले नाही. काही दिवसांनी मेघला मुलगा झाला. बापाने त्याचे नांव ‘शान झू’ असे ठेवले. शान चीला बापावर राम होताच, तो पक्कावरच बांबला नाही तर जाक्यास बांबव आईला

त्या काळेतून काढून घेतल्या शाळेत घातले. ते घेऊन चिंचेनरुन बाईट घातले. एकदा त्याला वाटले खुप रागवणे आपल्या मुलाला. एका पुढा विचार आला की काय रागवून नरी काय कायहा / काय्यावर काही परिणाम होणार नाही. म्हणून राग गिळून तो स्वस्थ राहिला.

काही दिवसांनी विचेदला अर्धमात्राचा शब्दका आला. त्या आभारीवर काहीच उपाय नाही, असे डॉक्टरने सांगितले. मग तेईपर्यंत पडून राहायलावे.

बापाला उठता येत नाही असे पाहून शानचीने सर्व कारभार आपल्या हाती घेतला. सर्व शिक्षणा आपला अधिकार राखून ठागला. जाता त्याची राज्य गुळ झाले.

आपले जातुप्य आसां मोवके दिवस गहिले आहे. असे वाटल्यावर एक दिवस चिंचेनने द्यातचील आपल्या अडक कोलासिले व एक चोपडी म्हाला दिली. त्यात त्याच्या सर्व संपत्तीचे सविस्तर वर्णन होत. चोपडी देत तो म्हणाला "शान ची, तुला भाऊ काय म्हणत आहे काही दिवस तरी त्याचे वास्तव पोचण तुझ्यावर टाकणे भाग आहे.

वर, त्याची आई मुदा सर्व कामे पाहायला येतून रहाते आहे म्हणून मी राते केलेले नाहीत तर तुझ्याच तांचे लिहिले आहे. शान हा मोठा झाला म्हणजे त्याचे लम करून दे आणि त्याला दहा एक जमीन व एक वंगला राहणमास दे. म्हणजे त्याचा व्याख्या-पिण्याची राहाण्याची काळजी राहणार नाही. का सर्व गोष्टी मी हात मारणजे लिहून ठेवल्या आहेत. त्या प्रमाणे कर. ररे, दुसरे म्हणजे शान हा ची आई जे दुसरे लग्न करणार असेल तर कळ दे आणि जर तिला तसेच आपल्या मुलाकडे राहायलाचे असेल तर तसे कर दे. मी लिहिल्या प्रमाणे करेस म्हणजे माझ्या मन्दाका शांति मिळेल."

"माया, काही काळजी करू नका. आपल्या आज्ञेप्रमाणे सर्व काही करतो" असे सांगून ती चोपडी घेऊन शान ची आपल्या खाळात निवून गेली

ता रोल्यावर मेघ आपल्या नवऱ्याला म्हणाला "हा काय तुमचा मुलगा नाही / सर्व काही मोठ्या मुलाखत देउन टाकलेस मग आपली काय करावे?" असे म्हणत असता तिला रडू कोसळले.

"शान जीचा काय मरकसा! समज मी ही संपत्ति दोघांना वाटून दिली असती तर तो तुझ्या मुलाखत माळून टाकतला मुदा. मागे पुढे दहाव्याचा नाही. मत्सराळा कारणच नको म्हणून मी सारी संपत्ति त्याच्या स्वाधीन केली आहे. त्याच कांतर शान हाच्या पाळन शेकणाची सर्व जबाबदारी मी त्याच्यावरच टाकली आहे. तू वजून म्हणत आहेस मुला हे सर्व स्वतः संवाळतो वेणार नाही माझ्या मातून तू नेहच राहिलोस तर खुसे हाक होतोर. म्हणून तू येथे एक मोठीत राहून नकोस. कोणाशी

ती लज यकून घे. चिनेनने येथला सांगितले.

"असे भयनेन काय म्हणता, कुळाला कर्कक नाही का लागणार. मूल दुःख जे काय भोगावयाचे ते सर्वे ह्या मुलाजवळ राहूनच भोगावचे" मग म्हणाली

"जसाचे नर तुला विचार अनेक तर मी अशी जखम करतो की त्यासुळे तुम्हाला मुळीच त्रास होणार नाही." असे म्हणत त्याने एक पाकीट आपल्या अंगठ्याखालून काढले ते मेथुच्या हातांत देत म्हणाला -

"हात माझे चिर आहे. हे आपल्या

जवळ ठेव. कोणाला दाखवू नकोस. आणि ज्ञान म्ह. मोठा साक्षात्कार मुद्दा जे त्याने त्याच्याकडे दुर्लक्ष केले तर ह्या प्रांताने जेव्हा चांगला न्यायाधीश येईल तेव्हा त्याला दाखव आणि ज्ञान चीवर स्थिर कर म्हणजे तो न्यायाधीश जसा न्याय देईल की त्यासुळे तुम्ही नेणे हल्ली च्हाय" या नेतर काही दिवसांनी चिचैन मरण पावला.

आतां सर्व राज्य ज्ञान चीचेच हाते. वडिलांचे मिया-कर्म झाल्यावर त्याने पराका रंग देण्याच्या निमित्ताने आपल्या सावत्र आईला अंगणातील खानगडा शिंपडीपत्र

परांत जाऊन ताहा म्हणून सांगितले, ती विचारी तेथे राहू लागली. तिच्यासाठी लागणारे डाळ तांदूळ हा देत असे. पण याकी बाबी पालव बगैरे साडी कांही व्यवस्था नव्हती. येथे शिबजकाम करून पैसे मिळवून याकी खोशी खोड मिळवणी करीत असे तिने जवळच्याच झालेत आधण्या मुलांना घातले होते.

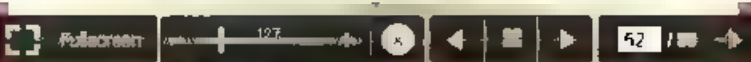
एक दिवस ज्ञान चीने आपल्या एका मित्राला आपल्या सावत्र आईकडे पाठविले. आणि तिच्या पुढां लम करण्यासाठी समजाव म्हणून सांगितले. त्याच्याबरोबर

तिच्यासाठी कम करण्यास तयार असलेल्या इसमासहि पाठविले. परंतु येथे त्या सर्वाना परतून लावले तिने दुसरे कम न करण्याचा निश्चयच केला होता.

कांही दिवस गेले. ज्ञान शु. बोरा पक्षाचा झाला. एक दिवस तो आपल्या आईला म्हणाला - "आई, मला रेशमी कपडे पाहिजे आहेत. सर्व मुले मला हस्ततात म्हणतात तुम्ही बडील राज्यातिनिधि होणे. त्यांनी पुन्हा पैसे मिळवून ठेवले आहेत"

"ते सारे आहे, पण नाही रे बाळ माझ्याजवळ पैसे." आई म्हणाली

चल जा. ही सारी संपत्ती माझी आहे. देखिल्याप्रमाणे त्यांना हिस्सा त्याला देतो. तू पांय घाला आहेस उपटसुन्या मध्ये." त्याप्रमाणे हे पूर्वकडीत भर व एकुणतीस अमें म्हणून शान नीने त्याच्या फाडविली मेट जमीन आतपासून त्यांची झाली. गंड मुसकुटीत पावलो. कळवकून गेला तो त्या त्यांच्या भग्न विरुद्ध मी एक फवडी देखील तडाग्याने टोके बळब रडत रडत गेला कमी केलेही नाही. हे बाह्य मृत्यु पत्र. आपल्या आर्कडे.

"तरी ही मुळा वजावले होतं तू जाऊ नकोस भावाकडे जाणू." मेघ म्हालाही तिच्या डोळ्यांत अश्रूधारा येऊ लागल्या. तिने एक दासीला पाठवून मुलाला क्षमा करण्याची प्रार्थना केली.

शान नीने हृदय संपत्तीचा गवाने दगडासारखे कटोर झाले होते. त्याने दुसरे दिवशी आपल्या इष्ट मित्रांना आणि नाते वाडकांना बोलाविले आणि मेघच्या सभेस सर्वांना उद्देशून म्हणाला— "आपल्याला अमें वाटत असेल की मी शान श व त्याच्या आईला स्वर्गासाठी पैसां अगर राक्षसासाठी जागा देऊ इच्छित नाही. पण तसे काही नाही. पण काळ शान श माझ्याकडे आला आणि आपल्या वाट्या भासत माझ्याशी भांडू लागला. मला वाटते हा माझाच एवढे करीत आहे तर पुढे काय करीत ? म्हणून मी आपणां सर्वांसमक्ष बघिलांनी लिहून

"तें म का ? आम्ही ठीकेच तर भाऊ. शान चीच्या जवळ पुष्कळ पैसे आहेत आणि मला भाव काही नाही. तू नाही दिलेस मला रोखमी कपडे तर मी त्याच्याजवळ जाऊन मारीन." शान श म्हणाला आणि आपल्या बावाकडे जाऊन रोखमी कपडे मागितले.

"तुला काय पाहिजे असेल तें आपल्या वाई जवळ माग." शान ची म्हणाला.

"पण माझ्या संपत्तीची देखरेख तूच तर करतोस." शान श म्हणाला.

"सज्जद, कपटी. कल्याणाच्या नांदाखाती आपलं वाट मागण्यासाठी आत्ताच होय."

त्याचे कारण अमें की त्या गांवात एका शिष्याचा कोणी तरी खून केला. त्याच्या बाकांने संभावयत्न एका व्यक्तीचे नांव सांगितले आणि न्यायाधिशाने त्याला मृत्यूची शिक्षा फरमानली. पण शान वेळी हा न्यायाधीश तेथे आला. त्याने रीतसर चवकशी करून सग्या गुन्हेगाराला पकडून दिले व हा निधीषी माणसाला सोडून दिले. तेव्हा पाहून लोकाने त्याची छाप बसली

हा न्यायाधिशकडून आपल्याला योग्य न्याय मिळेल जेव्हा वाहून मेघ आपल्या नुकन्याचे निद्र वेऊन त्याच्याकडे गेली.

मृणाली-“ज्ञान बीजें माझ्या पतींनी सारी संपत्ति बेवसी आहे, त्याने माझ्या का मुलगा अर्धा हिस्सा दिला नाही, म्हणून मी त्याच मागण्यासाठी आपल्याकडे आले आहे. इतक्या सगळी माझ्या पतींनी मला हे त्यांचे जिव मिळें व सांगितले की हे त्यांचे खरे मृत्युपत्र आहे. परंतु ते साडेच त्याका न देत परंपरागत न्यायाविषय-कडेच येऊन या, कारण तोच जातीत गोष्टी नीट समजू शकतो, म्हणून मी हे आपल्याकडे येऊन आले आहे. कृपा करून आपण न्याय करावा.”

“वर बघतां.” म्हणून त्याने मेकला पाठवून दिले. नंतर तो बराच वेळ त्या चित्राकडे बघत बसला, पण त्याका काही कळेलना. शेवटी त्याने हे कायदाच निवड किलेले चित्र बाजूला केले. तेव्हा त्याच्या साली लिहिलेली वक्करी त्याला दिसली त्यात असे लिहिले होतं, की म्हातारा हाको आहे. माझा दुसरा मुलगा शान रा अगदी लहान आहे माझा मोठा मुलगा दुष्ट आहे. तो आपल्या मावाकड मजक फसवू शकेल. माझी अमीन व दोन वरें मी शान बीच्या नांवावर लिहिली

आहेत. आणि पूर्वेकडील घर शान शूच्या नांवावर आहे. हे घर जुने पडलें आहे. पण त्याच्या पूर्वेकडील भिंतीत पाच हंखात मिळून बीस मज माझी आणि महा हंखात मिळून चार मज सोने पुरुल ठेविले आहे. अमिरीबद्दल म्हणून मी हे घान शूला ठेविले आहे, पुढे लिहून म्हातार्याने त्याच्यावर सारील, वार वार लिहिले होतें.

दुसऱ्या दिवशी न्यायाविषयाने शान बीला बोलाविले आणि म्हणाला-“तुझ्या सावन आर्देन तुझ्याविषय सकार आगली आहे.

तु तिका तिका बोव्य बांध देत नाहीस, असे तिचे म्हणें आहे.”

“माझ्या वडिलानीं मरते वेळीं बें लिहून ठेविले आहे ते मी त्याला दिलें आहे. तुम्हीहि ते वाचून पाहा पाहिजे तर” शान बी म्हणाला.

“ठीक आहे. उधां सकाळी मी तुझ्या घरी येऊन ते वाचून तुमचा न्याय करीन.”

असे सांगून त्याने शान बीला पाठवून दिले. नंतर त्याने मेकला कळविले की तिने उधां घान बीच्या घरी सकाळी हजार राहावे. बरेचच आपल्या मुलाकड येऊन गेले.

शान बीने हुसना दिवशी न्याया-
विभाच्या स्वागताची खूप सगरी केली.
आपल्या मित्र-मंडळींना बोलाविले. दिवाण-
खान्या सजविला. न्यायाविभासाठी एक
झुची सजवून ठेविली. त्यावर न्यायचर्म
जडवले.

शेकड्यात बोलत पाठलीत असत आपल्या
हुजूमबरोबर न्यायाधीश शान बीच्या घरी
आला. पाठलीतून उतरून वेर दरवाज्याशी
आला. तेथे स्थाने कोणाचे तरी कागदी
धाकून स्वागत केले. नंतर मार्ग दाखविल्या
प्रमाणे कळत 'असे या.' 'तेथे बसा' जसे

म्हणत त्या सजविलेल्या झुचीकडे इशारा
केला आणि कोणाशी तरी बोलत बोलत
आल्याप्रमाणे आत आल्या जहाजचर्मच्या
झुचीवर त्याला बसावयास सांगत आपण
हुसनाच एका झुचीवर बसला. नंतर मुद्दा
तो कोणाशी तरी बोलत असल्याप्रमाणे
बोलत होता आपल्या घायकोने माक्याकडे
एक फिरोज आणली आहे. त्या घायकोन
मी काय बरे. '... ह, ह, असे आहे हाय
पण आपल्या मुलाचे बागणे काही ठीक
नसत नाही. आपण आपल्या भावत्या
मुलाचा काय देण्याचे ठरविते होते.' पूर्व-
कडीत घर! तेवढ्यावर त्याचे कसे भागलं
जोहो! असे सांगत. घरे तर मी तसेच घरात
मग हे सर्व काय भाकड्या मुल्यार्थ आहे
ठीक जसे आपले म्हणजे आहे तसेच मी
करता.'

न्यायाधीश मुलाशी बोलत जमलेले
पाहून तेथे जमलेली सर्व मंडळी वाचाली.
आर कबलीत न्यायाविभाशी बोलण्यास जाणी
सगळी होईना. नंतर सोच उभा राहिला
आणि वर बोलून म्हणाला - "मला आपल्याची
आज्ञा जहाजी." आणि मग ताठ उभा
राहून चारी बाजूस पाहिले. व शान बी ला

पाहून म्हणाला - "तुझे बडीलच आता
नाकपाशा बोलत होते आणि आता ते त्या
बाजूला गेले आहेत तू ऐकलेच असलीस
आमचे बालकें."

"काही नाही ना?" शान बी
म्हणाला

"असे काय! बंगाला उंच माणूस, गोल
चिह्नाचा, पांढऱ्याचे हात बरा वर असलेला,
भुरकट होतो. हात जोड भुवया, मोठेले कान,
तांबडेल्या पांढरी दाढी. अधिकाऱ्यांची शेपी
होती झाल्या. काळे बूट, लाक अंगरखा,
कमरेला सोन्याचा पट्टा मरोबर तेच राज-

प्रतिनिधि चित्रितच होले ना!" न्यायाविभाने
चिन्तारले.

"बिंदरणी ते हुबेहूब असेच दिसत
असत." तेथे जमलेल्या तातळगांनी व मित्रांनी
समिलले. बिंदरण्या चित्रावरून स्थाने हे
कर्म केले आहे असे कोणासहि वाटले नाही.
म्हणून न्यायाविभाच्या बोलण्यावर त्यांचा
विश्वासबसला स्थाना वाटले. मरोबरच तिचेच
मूलाच्या रूपाने न्यायाविभाशी बोलला.

"तुमच्याजवळ दोन घरे आहेत ना
आणि पुढेकडे आणखी एक घर आहे?
बला आणखी काही गोष्टी तेथे सांगत."

न्यायाधीश म्हणाला. ज्ञान ची त्याला वेळून पूर्वेकडील घरांत गेला.

“हं बर आरक्या मरावाक देव्याक नुमची कांही हरकत प्यारे !”

“नाहीं कांही नाही.” ज्ञानची म्हणाला.

न्यायाधिशानें ह्या भरांतल्या मधल्या खोर्तींत बसून ज्ञान चीची चोपडी पाहिली आणि म्हणाला—“ज्ञांत तर स्पष्टच ठिठिले आहे. ह्या घराशिवाय ज्ञान झाला कांहीच दितेले नाही.”

न्यायाधिशानें दोळ्यां ऐकतांन मेथ चिंतित झाली. तिला सादले. जायत्या मुलांला बहुतेक न्याय मिळणार नाही

“एण ह्या घरांत चाळीस मण चांदी आणि चार मण सोने पुकून ठेयलें आहे. हें तुझ्या बंडिकांनीं बंडा खासा आतां सांगितलें. जबाब तें ज्ञान कस्या हिश्याचे आहे.” न्यायाधीश म्हणाला

बाबर अक्बिास फक्त ज्ञान ची म्हणाला—“ज्ञांत कांहीहि असू दे. चिंतित मण सोने चांदी असू दे मला त्यातील कांही नको.”

“आणि बर तूं त्यावर अधिकार सांगें जागोजास तर मला खासा विरोध करता लागेल.” अतें सांगून न्यायाधिशानें ह्या भराच्या पूर्वेकडील मितीचनळ संपविले. तेथें पांच चांदीचे हंडे मिळाले. त्याच प्रमाणें पश्चिमेकचा बाजूला खणले तर तेथें आणखी चांदी भरलेले पांच हंडे मिळाले आणि एका ल्हान हंड्यांत सोने मिळाले. न्यायाधिशानें तें सर्व सोने चांदी ज्ञान झाला देवचिलें

ह्या वेळीं मात्र शाहू चीला वाटलें की बर आपण बंडिकाची संपत्ति नीटपणें अर्धा अर्धा वांटून वेसली असली तर ज्ञांताक अर्धे घन जायत्याला मिळाले असतें. एण आतां त्याच काय उपयोग.

अहिंसा मूर्त

[१५]

महाराज शुद्धोपन मृत्यू पावले होते त्यांचा अल्पविधि सामू होला त्यावेळीं बुद्ध कवितेच्यो जखडीक निमोधाराम विहारांत प्वाले होतें प्रजापति ल्यल्याकडे गेली आणि म्हणाली—“गौतमा ! शुद्धोपन महाराजांनीं जरीय ठेकलें. राहुक आणि नन्द तुम्रे शिष्य झाले. मी एकटीच कळी राहूं ! म्हणून मला आणि माझ्याबराबरच्या ५०० शिष्यांना जायत्या शिष्यवर्गांत वें आणि जाकांका संन्यासाचें वीक्षा दे”

एण शिचार करून गौतम म्हणाला—“ज्ञांत जिका आत्मा तर माझे हें कार्य बरवित

होईल.” बुद्ध पुर्वे निमोधाराम विहार सोडून विशाक नगराजवळीक कुरागार शालेच्या जखडीक विहारांत जाउन राहूं लागले. प्रजापति आफल्या बरोबरच्या मयें शिष्यांत घेऊन तेथें गेली. ह्यावेळीं ह्या सर्वजणांनीं केशवपन करून संन्यासाची वस्त्रे बाण केली होती. हातांत एकेक मातीचे शिशा-पात्र घेऊन चाळत चाळतच त्या विशाल नगराला जाउन पोर्डाचल्या. त्या सर्व राज-वज्या असल्यामुळे फारच कौतुकांत यावल्या होत्या. इतक्या जाजूक होत्या कीं साक्ष्या मजल्यावरून हरक्या मजल्यावर किता तेपून

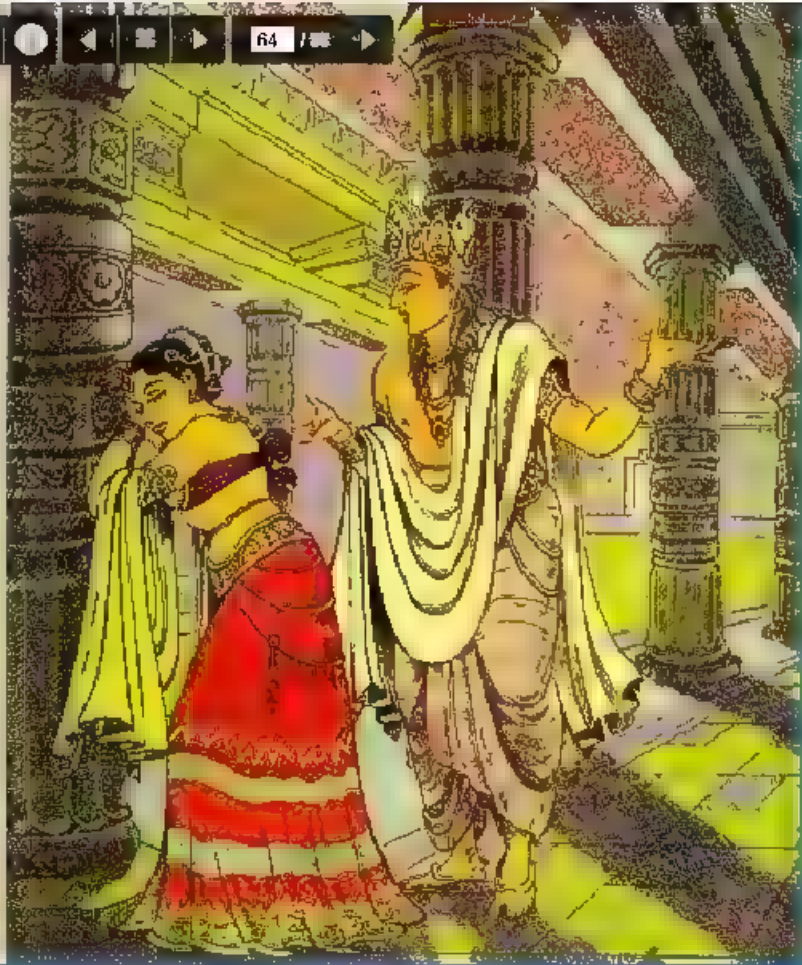

कोणी संन्यास घेऊन तर कोणी स्त्री
देऊन सर्वोर्गी आपापला मार्ग घेतल्याने
त्यांच्या सर्वां पनसंगतिची अधिकारिणी
यशोधराय झाली. असेच संपूर्ण लिप्य
प्रायाशी ओळख होती पण तिचे स्वरू धन
तिच्यावरून समज्याने ती दुखी होती.
शेवटी ती आपल्याविरावद एक हजार
स्त्रियांचा वेळून महाप्रजापतीकडे गेली.
कर्णिल्लेमुनील व बोली नगरातील बियाती
तिला पुष्कळ आदरिले परंतु तिने कोणाचे
पडले नाही. तिचा मारुळणार नाही म्हणून
पुष्कळानी स्व पण आपले तरी ती पारी
पाहिले होती.

त्या वेळेपर्यंत प्रजापतीचा आश्रम निराळा
झाला होता. तेथे सर्व बियाच होत्या
आणि त्यांचे नेटुल प्रजापतीकडे होतं.
तेथेच यशोधरा जालून पोहोचली आणि त्या
आश्रमात राहू लागली.

काही दिवस गेले. यशोधरा अठ्ठाहत्तर
वर्षांची होती. एक दिवस संध्याकाळी तिला
निर्वाण येण्याची इच्छा झाली. म्हणून तिने
बुद्धाकडे जाऊन परवानगी मागितली, त्याने
आज्ञा देल्यावर त्याच दिवशी रात्री आपल्या
होपटोळ तिने निर्वाण समज केले

महती परंतु राजराज्यात राहून सदां
ती एक प्रकारे संन्यासिनीच होती. बुद्ध
जेव्हा कर्णिल्लेमुनील नगरात आले तेव्हा तिने
पुन्हा एकदा त्यांच्यावरून संन्यास घेण्याची
परवानगी मागितली. परंतु त्याने तिला
परवानगी दिली नाही

राहुळ संन्यासी झाला तेव्हा तिचा फार
वाईट वाटले. त्यानंतर काही दिवसांनी
राजा शुद्धोधन निधन पावला. तेव्हा तिने
शुद्धावरोवर जाणाऱ्या निक्षय केला. पण बुद्ध
आपल्याबरोबर कोणाही सोबा घेऊं देत नाही.
हे ऐकून तिने तो निवार सोडून दिला

त्यानंतर दोन वर्षांनी बुद्ध आपल्या शिष्यांना घेऊन पावा नगरी गेले. ते तेथे एका आम्हाच्या बागेत उतरले. ती बाग एका चंदन नांवाच्या कोहाराची होती. त्यापेक्षा बागेत साक्षात बुद्ध उतरलेले पाहून त्याला वसमानेह झाला. त्याने त्या सर्वांना आपल्या घरी आवाहिले. त्याने आवाहनामुळे कुकराचे मांस मिष्टान्न म्हणून वाढले. बुद्ध तेथेही उपस्थित करीत होते तेव्हा मुजाताने त्यांना खीर पाजली आणि जतां पंचेचाढीस वर्षांनंतर भेदनाकडच्या आ मोरनामुळे त्यांना अस्तिमाराचे दुष्खणे आले. त्यांना फार तहान तहान होऊं लागले. तरी तशीहि स्थितीत ते आपल्या शिष्यवर्गासह कुडीचगरास निघाले. त्या वारा भैसाच्या अंतारांत ते कमीत कमी पंचवीस वेळा थांबले. तेथे त्यांना वाटले की आतां आपले निवर्ण जवळ आले आहे. त्यांनी तसे

आपल्या शिष्यांस सांगितले. ते त्याला हिरण्यवती नगराच्या पलीकडे असलेल्या शाल नांवाच्या बग्यांत घेऊन गेले. तेथे बुद्ध उत्तरेकडे होके कळन निघले. आनंदाने ही बातमी मालव राजाच्या कळवळी. तो त्याचे शिष्येचे दर्शन करवताही अजूनच वायनांतुलासह तेथे आला. बुद्ध शेवटच्या क्षणी आपल्या शिष्यांना म्हणाले—“माझ्या धर्मोपदेशाविषयीं शुद्धांला कांही शंका वगैरे विचारावयाच्या असतील तर आपण विचारून घ्या.” परंतु त्यावेळीं कोणीहि कांहीहि विचारले नाही. त्या नंतर बुद्धाने होले भेद केले. बुद्धाचा जवतार संपला. परंतु त्यांचा धर्म देशदेशांतरापर्यंत वाडून पोहोचला. अशा लोकांनी ते अन्य देशवासिनांना धर्माचरणांत मार्गदर्शक बनले. आजतागायत बौद्ध धर्म प्रचलित आहे. [संपूर्ण]

मार्कोपोलो

आगगाही, बिमान, टेलिग्राफ, टेलिफोन इत्यादि वैयक्तिक मार्कोपोलो जगांतले सर्व देश एक दुसऱ्या पासून फार जवळ आणे आहेत. परंतु कांही खतखत-पुर्वी जवळ देशांना आपसां देस म्हणजे एक तप वाटत होते. यांमध्येकडील देशवासिनांना पुर्वेकडील देशांमध्ये कांही माहिती नव्हती. अशा त्या काळात कांही वाडवीं मार्गसर्गां पृथ्वीप्रदेशांना कळव आपल्या देशांमधील इतर देशांमधील वरीन माहिती मिळविची.

आ पृथ्वीप्रदेशांना करवारांमध्ये मार्कोपोलो एक होता. त्याचा जन्म इ.स. १२५५ मध्ये झाला. हा आपल्या त्याच्या पंचराज्या मधील आपले घरांत व काला हाच्या बरोबर प्राचीन काळात निघात. परंतु वृत्त वाटत गेल्यावर त्यांना सोमरात प्रदेशा लागला. बरोबर मज, जंफल सर्व गत गेल्यावर ते एका पाऊलंदास आले. तोहि जवळ फार विस्तीर्ण होता. तो सर्व प्रदेश पंचराजांनी बुद्धिमानां नंतर ते प्रवासी चीन देशांत येऊन पोहोचले.

आ येथी चीन व मंगोलियन राजा राज्य करीत होता. त्याचे नांव कुबलाय खान असे होते. त्याने इ.स. १२५५ ते १२५७ पर्यंत राज्य केले. त्याने हा तिवा प्रवाशांचे स्वागत केले. नंतर मार्कोपोलो त्याच्या दरबारांतच राहिला. तो मोठा काळान्तर कुबलाय खानाने त्याला आपला हुत बनवून हिनु त्याच्या घाटविले. तो कोरियनला आला त्याने कलाय नगराचे ज्ञान जवळत केले. एकादश्याच्या कामा बरोबरच तो ज्या पन्ना अवैधान्त आला असे तेथील मार्कोपोलो, एखाणी, राजकीय व भौगोलिक परि-स्थिती वगैरे विषयांचे ज्ञान मिळून आल्याला राजास कळविले असे.

जवळ फार सोडन तेथील सर्व होऊन गेली. तेथेही त्याचा घरी जवळ घटके म्हणून त्याने राजा जवळ जाऊन मागितली. कुबलाय खान त्याला सोडण्यास तयार नव्हता. पण मार्कोपोलोने त्याला परवानगी घाती आपली.

व्हेमिनका पोहोचल्यावर मार्कोपोलोनने आगत जे ताडिले व अजूनकिते त्याचे फार छान वपन विलून ठेविले. मार्कोपोला हा पुढांमधील मुफ्फत मोठीवर कोर्यांना विधावाच बघता नव्ही. परंतु प्रवासी कोर्यांना माथ ते शालु प्रवासाचा प्रेरणा मिळत असे. कोरियनानेहि आपल्या व सर्परी हे पुस्तक बाबले होते. तो पविषेच्या बाडेने हिंदुस्तानाचा मार्ग शोधून काढण्यात म्हणून ओ निघला तो पडत त्याला अमेरिकन लयाली. मार्कोपोलोची प्रवासी पथ प्रखंड म्हणून व्हाति झाली.

म्हणजे प्रवासाचे सर्वान सुतोस अंकावापर कोर्यांचा हाचयला मिळेल.

४. लाहलाची काळे

झारा व तिच्या पतीने शान्दलीच्या जवळ- पास एक मोठी जागा विकत घेतली. त्यात मोठमोठी घरे होती वातावरणहि जनावरांच्या तालमीला अनुकूल होते. ह्या शशी उत्तम होते. तरी कधी कधी जनावरे आजारी पडत. त्यात एक श्यामा नांवाची सिंहणी होती. तिच्या गळ्याला नेहमी कोरड होत असत. एकदा तर तिचा गळ्या फार चुजला म्हणून ती एका कोपऱ्यात पडून राहिली. तिने काही साहेबे जवळी की पाणी प्याली नाही. झाराला तिच्या जगण्याचीहि आत्ता उरली नाही. तिचा फार वाईट वाटले. त्याच वेळी मी त्यांच्याकडे पाहण्या म्हणून गेलो होतो. मी शान्दलीला पाहिले. सारी शक्ति एकत्रित ही एकदा झारावर धावून आली.

तिला चंगले तपासता बाहेर म्हणून झाराने तिला मोठ्या पिंजऱ्यात आणले. तेथेच त्याचा शिक्कवले जात असे. तेथेहि ती जमिनीवर पडून होती. तिला चुचकतून गोंधळून पाहिले, आरडून ओरडून पाहिले. रागावून पाहिले पण ती जरा सुद्धा हालली नाही. तिचा आजार खदला की काय हे पाहण्यासाठी झारा त्या पिंजऱ्यात गेली. तिला काय वाटले कोण जाणे. या पूर्वी सुद्धा तिला एकदा असेच दुसणे आले होते. त्या वेळची तिला आठवण झाली की झारा आपल्या फोडाला धका लावून म्हणून आंघोळी घालेली. पण तिला पाहताच आपली सारी शक्ति एकत्रित ही एकदा झारावर धावून आली.

झाराचा अनुभव दांडगा असल्याने ती मुळीच धाकली नाही. चावूक व चिमच्याने तिने शाहूला बडबडले. शान्दाला सा वेळीं लगेदी पिंजऱ्याकडील असल्याने तिने झाराला किंवा तिच्या चावकाळ दाड बिली नाही. ती गर्जना करीत पुन्हा झारावर तुटून पडली. इकडे तिच्या पाठीवर चावूक वसतच होते. तरी सुद्धा जणू झाराच्या खूड धावल्या ती उठली होती. झारा सिंहीणीला अडवीत स्वतःच एक एक पाऊल पाठीमागे सरत होती. शेवटी ती पिंजऱ्याच्या गंधाफेरात आला. आता तिला मागे जाण्यास सुद्धा जागा नव्हती.

शाहूच्या रागाचा परिणाम काय होणार हे दिसत होते. म्हणून खंयि साधून मी पिंजऱ्यात गेलो. पाठीमागून तिच्याजवळ जाऊन मी तिच्या पाठीवर जोराने चावून बारला. शाहूने माझ्या सवनेप्रमाणे तिचे लक्ष माझ्याकडे गेले व ती माझ्यावर बांधून आली. माझ्या हाताला तिच्या नखाचे चांगलेच ओरसडे उठले. पण जर मी तसे केले नवते तर शान्दाला पंजा झाराच्या पोटात घुसला असता.

मी फक्त एक चावूक घेतूनच पिंजऱ्यात घुसलो होतो. शाहूने माझ्यावर उडी मारली

तेव्हा तिला अहस्मियासाठी माझ्याकडे दुसरे काही नव्हते. शान्दाला तिची नवे बोचल्याने तो हात जणू कामांतून गेल्या अनाशेष मला वाटले. त्या विचार करण्यास कुठका वेळ! मी उजव्या हाताने तिच्या नाकावर खूप टोते दिले. शाहूने पाच वी नरमली. चार पाकले मागे सरकली. या अवधीत वेळ पाहून झाराने सेडन माझ्या मागील पिंजऱ्याचे दार उघडले आम्ही दोघे घटपन पिंजऱ्या बाहेर गेलो व दार पुन्हा बन्द केले. हे सांगायला बरी बराच वेळ लागला तरी प्रत्यक्ष कृति अजून झाली. काही क्षणांतच

जाण्ही पिक्का नंद करून बाहेर पडलो. सामेतर मी माझा जवमेकडे पाहिलें. मला काटले एकी मंथकर ती कसम नव्हती. लरोलरच पुतते ओरलडे गेले होते. जाण्ही कुदैवाचेंच शाणाविशी पिक्काबाहेर आलो आम्हाला हा एक नवा अनुभव आला आणि या कटापटीचा जाणसी एक कायद्या म्हणजे शाण्डाना कोट फुटला आणि तिका बोळा नाराम बाटला. शाण्डाना जेव्हा दुसत खुपत नसे तेव्हा ती फार वरळ व चांगली असे. किती झळें करी ती सिहीण होती.

प्राण्यांना शिकविण्यांत, मला नाट्ये, रोलेन्ड फ्रान्सचा हात धरुनारा कोणी झाला नसावा. त्याचे साहस आनर्वाद असे होते. सरकरीच्या सेवांत तो रोलेन्ड झाला मांकांने प्रसिद्ध होता. तो आपल्या वयाच्या चौथ्या वर्गापासूनच सरकरींत कामें करूं लागला. वन्या वर्षी तो थावल्या धोळ्यावर पत्तल करीत असे आणि बोराच्या रम्यापासुन तो सिंह बाबांच्या मरोर कामें करूं लागला. झुक्क्या ल्हान वयांत सरकरींत जाऊ सावी कामे कोणी केल्याने ऐकियांत नाहीं. रोलेन्डनेच साक्षी टाग्यांनी मोडल करून दिली. फार चांगली आणि सुंदर सिहीण होती ती. तिच्याबरोबर कामें करणाऱ्या जाण्ही तीन सिहीणी होत्या. पण एकदां झाडुसक्यानं पिक्का साक केल्या व त्यांत कोरळें बाळकेले रावत पलराक्याने तो विसरून गेला. बंदीने दिक्क होते. खेळ करून झाल्यावर त्या तज्ञान जोरच्या मक्तावर झोपल्या. कोणाचे त्याच्याकडे लक्ष गेले नाहीं. कळ सकाळी पाहताच तो सरांना वरुच वरुळा. त्यांतिल तीन सिहीणी मळून पडल्या व टाग्या त्या रंधाळ करली होती. ताबडतीच तिच्यावर जोखोपवार करणांत आले. तरी पण

तिका चांगले बरे होळ्यास मनेच एक आठवडा लागला. रोलेन्डने या अवधींत तिच्याकड राहून जासीने तिची सर्व सेवा केली. इंजेक्शनने स्वतः दिली. औषधपाणी स्वतः पावले. शेवटी आठवडा दिवशी तिने कोळे उघडून पाहिलें तो तिचा प्राणसूत्रक रोलेन्ड तिला दिसला. नंतर काहीं दिवसांनी ती मरी झाली. परंतु तिका पूर्वीप्रमाणें याकि थावलाच बेराच वेळ लागला. अर्थातच या मधल्या काळांत ती जरा विडलोर साकी होती. पण ती आल्या गोळ होती. रोलेन्डने तिची मनापासून काळजी घेतली म्हणून तिचे रोलेन्डवर फार प्रेम बसले. पुढे पुढे तर असे होई की रोलेन्डच्या हातून जर कधी घावूक खाकी पडला तर टाग्या आपल्या पंशांत वरून त्याच्या पुढे करीत असे. सर्वेसांत काम करीत असतां जर कधी कोणती सिहीनें अगर बायले रोलेन्डवर पैजा उचलता तर आपल्या माळकाकरच हाता होव आहें. या कल्पनेनें ती त्याच्यावर तुटून पडत असे. एवढेंच नव्हे तर ती त्याला राळकापासून दूर खेटी असे. या गोष्टी तिका कोणी शिकविलेल्या नव्हत्या. ती आपल्या मनानेंच सर्व ऐवजी ती बोन्ही थावामध्ये आली. पण

करीत असे. कृतज्ञता ही हिला प्राण्यामध्ये सुद्धा असते. खेळ संपल्यावर पिज्यांत जाणांना टाग्या नेहमी शेवटी जात असे. तेव्हा ती डोसाल माळकाच्या जवळ बाळत येत असे. कुठ्या-प्रमाणें झाले अंश त्याच्या कायल्या थाडीत असे व मग पिज्यांत जात असे. आप्जीयसं माळें जावेंच एकदां खेळ संपल्यावर पिज्यांत जाणांना टाग्या नेहमी प्रमाणें माळकाकड वळी. तिका त्या दिवशीं काय झुचले कोणास टाळक त्याच्या पायाला थंग घासण्या नव्हत्या. ती आपल्या मनानेंच सर्व ऐवजी ती बोन्ही थावामध्ये आली. पण

त्यामुळे रोलॅन्ड तोंडवशी इडला. व्याणत्ती एक दिवस असेच 'मिशमिश' करून उतरत असतांना तिने म्हुळाचा लास मारली आणि ती नेमकी रोलॅन्डच्या डोक्याला लागली.

हसण्या आठवळ्यात रोलॅन्डने तिला नेहुर्यापिमाणे खांधाक घेतले. त्यावेळी तिच्या पोटात एकाएकी कळ येऊन ते आसडले गेले. त्या सुरशी तिच्या मावाचे हांड त्याच्या माळावर मारले व तो पडता पडता सावरला.

एकदा सकाळ एका गांवातून हसण्या गांवाला गत होती. नाटेड एक काफला आवडी जनावरे चारण्यासाठी व्याप्य होता. सिहांना त्याचा वास लागताच ते वंघि साधून बाहेर पडले.

हे कळमान रोलॅन्ड गाईतून उतरला व रागीच्या नदरीने त्याने कार सिहांना कर एकठलेच. पण स्वतः टागाच त्याने ऐकेना.

फांस टाकण्याचा रोलॅन्डने प्रयत्न केला. पण ती निसदूर पळाली ती एका सोरीवर जाऊन बसली. चावूक दाखविला धमकावण्या दिव्या. तरी ती खासा उतरली नाही.

रोवटी रोलॅन्डने माळ द्या आणवला. त्या दन्यातून दागा पवास करीत असे. त्याचे झाकण काढल्याबरोबर रोलॅन्डच्या फळनेत्रमार्गे ती त्यात उतरली. त्यात एक अस्वळ होती. पण गडबडीमध्ये ते क्षणाव्याहि न्हात आले नाही व रोलॅन्डनेहि पाहिले नाही. त्यामुळे इच्छात उडी मारताच अस्वळाने तिला तोंडावरच मारले. दागाने हला करण्यात कपी केले नाही. दोघांची चांगलीच झुज झाली. श्टाषट वर्षाचार काय झाले हे पाहण्यासाठी द्या उचलून पाहिले तर टागा एका कोपण्यात पडून राहिली होती. तिला बऱ्याच जसमा झाला होता.

गांवाच्या तरुणा

(द्वितीय अध्याय)

व्याकुल चित्तेने पुत्राच्या
कमला होता मृपति समत ।
कळे न कांही कुणी न बोले
दुःखि नगरिक, दुःखि नगर ॥

वृत्त पतले, लेख्य पतले
कुणी न पाती पण दिघली ।
वर्षामागुन बरे गेली
ताहि वातमी पण मधली ॥

स्तब्ध मृपति जन् जवाक मंत्री
अधाक होते पुत्रवारी ।
मकाएकी वृत्त पातला
धापर दक्षिण दृग्वादी ॥

"महाराज जी जव!" बदला धन
मुत्रा केला कटाने ।
मज एक ही उबडेना, एण
बदला सोळा कटाने-

"पुत्र नि पथिम, दक्षिण, उत्तर,
पांछे जाउन व्यर्थ मृप !
रच्छा भगवंताची, होतें,
बसले त्याची जरी कृपा ॥

बसली होतों समुद्रकाठी
हतावा होउनि मृपती मी ।
वर्तमान कोळ्यांच्या तोंडीं
अफित जाहली ऐकुनि मी ॥

समुद्रामधे एका जागी
मृपे मोपरा आढे एक ।
मती सयंकर त्याच्या मध्ये
कुमार शिरले एकाएक ॥"

तोकायत ते ऐकुनि आला
नगर, म्हणाला मंत्रपाला-
"अंधारंता बोलवा कुणी
वयळ, जवोच विचान्याला ॥

